

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Normbrytande barnlitteratur
– ett verktyg för normkritisk pedagogik i förskolan

Nina Holtne och Grete Johansson

Lärarprogrammet: LAU370

Handledare: Joakim Forsemalm

Examinator: Jan Eriksson

Rapportnummer: HT10 1120 28

Abstract

Examensarbete inom lärarutbildningen, 15 hp

Titel:	Normbrytande barnlitteratur – ett verktyg för normkritisk pedagogik
Författare:	Nina Holtne och Grete Johansson
Termin/år:	Ht 2010
Kursansvarig institution:	Sociologiska institutionen
Handledare:	Joakim Forsemalm
Examinator:	Jan Eriksson
Rapportnummer:	HT10 112028
Nyckelord:	Normbrytande barnlitteratur, normkritisk pedagogik, intersektionalitet.

Syfte:

Vårt syfte med examensarbetet är att undersöka vilka möjligheter normkritisk pedagogik har att etableras på förskolor. Vi ser läsning av normbrytande barnlitteratur som *ett* verktyg av många, men har fått uppfattningen av att utbudet på normbrytande barnböcker i förskolan är begränsat. Därför undersöker vi även hur bokförlag skapar tillgänglighet för normbrytande barnlitteratur på förskolor och skolor.

Metod och material:

Vi har intervjuat sex pedagoger på tre olika förskolor och en pedagog i en förskoleklass. Vi har även intervjuat förläggare på fyra olika bokförlag, där tre av bokförlagen är inriktade på att ge ut mer normbrytande barnlitteratur. Intervjuerna har utgått från några centrala teman kring hur informanterna förhåller sig till normbrytande barnlitteratur, hur pedagogerna arbetar med litteraturen samt hur bokförlagen går till väga för att skapa tillgänglighet för deras litteratur på förskolor och skolor.

Relevans för läraryrket:

Skolverket samt Rädda Barnen i samarbete med Rädda Barnens Ungdomsförbund presenterade 2009 varsin rapport där vikten av ett normkritiskt förhållningssätt för att kunna motverka diskriminering i förskola och skola poängteras. Eftersom det är de bakomliggande normerna som gör att vissa människor privilegieras och andra ses som avvikande är det viktigt att synliggöra och ifrågasätta dessa normer. Genom att ha ett intersektionellt perspektiv belyses olika normers maktrelationer och hur de inbördes kan samverka och förstärka varandra.

Resultat:

Vi utgår från forskning kring normkritisk pedagogik samt queerteorin och det intersektionella perspektivet. Vi har fokuserat på vissa centrala aspekter i Kumashiros forskning, som vi tror är väsentliga för att ett normkritiskt arbete överhuvudtaget ska kunna etableras. Vi har sett att de pedagoger som ofta läste normbrytande barnlitteratur hade en större medvetenhet kring normers påverkan. På deras förskolor fanns därmed bredare möjligheter för etablerande av en normkritisk pedagogik. De bokförlag vi intervjuade gjorde mycket för att skapa tillgänglighet för deras normbrytande barnlitteratur. Ansvar för att litteraturen ska hitta sin väg till förskolorna ligger således på de enskilda förskolorna.

Innehållsförteckning

Innehållsförteckning	2
Inledning	4
Bakgrund	4
Syfte och frågeställningar	5
Utbildningsvetenskaplig relevans	5
Begreppsförklaring	7
Metod	8
Urval	8
Intervju som metod	9
Avgränsningar	10
Etisk aspekt	11
Forskningsanknytning	11
Skönlitteratur för barn	11
Skönlitteratur som pedagogiskt verktyg	11
Normbrytande barnlitteratur i ett historiskt perspektiv	12
Normkritisk pedagogik	14
Diskriminerad, trakasserad, kränkt? (Skolverket, 2009)	17
”Varför måste man inte komma ut som hetero?” (Rädda Barnen och Rädda Barnens Ungdomsförbund, 2009)	18
Resultatredovisning	19
Presentation av pedagoger och deras verksamheter	19
Litteraturskolan	19
Genusförskolan	20
Lekförskolan	20
Reggioförskolan	20
Tema 1. Om litteraturläsning i allmänhet	21
Litteraturskolan	21
Genusförskolan	22
Lekförskolan	22
Reggioförskolan	23
Tema 2. Om hur pedagoger förhåller sig till normbrytande barnlitteratur	24
Litteraturskolan	24
Genusförskolan	24
Lekförskolan	25
Reggioförskolan	26
Tema 3. Om att arbeta med normbrytande barnlitteratur	27
Litteraturskolan	27
Genusförskolan	28
Lekförskolan	28
Reggioförskolan	29
Presentation av bokförlag	31
Olika förlag	31
Rabén & Sjögren	31
Sagolikt förlag	31
Vombat förlag	31
Tema 1. Om förläggarnas förhållande till normbrytande barnlitteratur	32
Olika förlag	32
Rabén & Sjögren	32
Sagolikt förlag	33

Vombat förlag.....	33
Tema 2. Om tillgänglighet – hur gör förlagen för att nå ut till skolor och förskolor?.....	34
Olika förlag.....	34
Rabén & Sjögren	34
Sagolikt förlag	34
Vombat förlag.....	35
Konklusion.....	35
Slutdiskussion.....	37
Förutsättningar för ett normkritiskt arbetssätt	37
Profilernas betydelse.....	39
Bokförlagen och förskolorna	39
Vad händer nu?	40
Referenser	41
Skönlitteratur	43
Bilaga 1	44
Böcker från Olika förlag.....	44
Böcker från Rabén & Sjögren	44
Böcker från Sagolikt förlag	45
Böcker från Vombat	46
Bilaga 2.....	47
Intervjuguide för pedagoger	47
Intervjuguide för bokförläggare.....	48

Inledning

Bakgrund

Vårt samhälle styrs av normer som är djupt rotade, trots ständiga samhällsförändringar. Vissa normer behövs för att vi ska kunna ha mellanmännsliga relationer, till exempel artighetsnormen, men många normer är begränsande och utestängande för människor. De rådande normerna gynnar och bekräftar en viss typ av leverne, som därmed ses som mest åtråvärt. Kärnfamiljen, dvs. mamma, pappa, barn, har länge ansetts vara det legitima sättet att leva som familj. De senaste decennierna har denna bild emellertid börjat luckras upp i Sverige och andra familjekonstellationer har börjat ta plats.

I vår B-uppsats *Och så levde de lyckliga i alla sina dagar...* (Haptén m.fl. 2009) undersökte vi hur två förskolor med genusprofil förhöll sig till ett heteronormkritiskt arbetssätt. De pedagoger vi intervjuade försökte använda barnboken som ett verktyg för att bryta den heterosexuella normen. Dock upplevde de en brist på litteratur som berörde homosexualitet, vilket försvårade arbetet. Genom vår verksamhetsförlagda utbildning har även vi fått uppfattningen att antalet heteronormkritiska böcker ute på skolor och förskolor är begränsat. Vi har också sett en brist på böcker som tar upp funktionsförmåga, transsexualitet, etnicitet m.m. Vi anser att det är viktigt att alla barn oavsett kulturellt ursprung, klass och uppväxtområde får ta del av litteratur som belyser en större del av samhället, inte bara (den lyckliga) kärnfamiljen och det som är normativt där barnen bor. På grund av detta vill vi i denna uppsats fokusera på den normbrytande barnboken och hur pedagoger kan använda den som en del i sin undervisning för att synliggöra normer och samhällets mångfald, det vill säga att arbeta utefter en *normkritisk pedagogik*. Pedagogiken innebär att vi i undervisningen ska lyfta upp de normer som verkar begränsande på oss. Eftersom normbegreppet, enligt oss, är alltför abstrakt att diskutera med barn i förskolan kan det istället synliggöras med barnbokens hjälp. Om vi som pedagoger inte väljer att belysa hur vissa normer utövar makt över människor kan detta resultera i att barnen blir otrygga i sin identitet, både när det gäller sexualitet och livsstil.

På grund av att pedagoger upplever att det finns en brist på normbrytande barnlitteratur anser vi det vara relevant att undersöka hur bokförlag skapar tillgänglighet för normbrytande barnlitteratur på skolor och förskolor. Boken som pedagogiskt hjälpmedel är ofta förespråkad. Bland andra skriver Rigmor Lindö, före detta universitetslektor, att barn i ett boksamtal kan utbyta tankar, erfarenheter, åsikter och förståelse kring en boks innehåll (Lindö 2005). Vi anser att den normbrytande barnboken kan användas som ett verktyg i den normkritiska pedagogiken, för att belysa samhällets normer och mångfald. Detta finner vi stöd för i kursplanen för svenska:

Skönlitteratur, film och teater hjälper människan att förstå sig själv och världen och bidrar till att forma identiteten. Skönlitteratur, film och teater ger möjligheter till empati och förståelse för andra och för det som är annorlunda och för omprövning av värderingar och attityder. Därigenom kan motbilder formas till exempelvis rasism, extremism, stereotypa könsroller och odemokratiska förhållanden (Ämnets karaktär och uppbyggnad).

I media har normkritisk pedagogik fått allt mer utrymme de senaste åren. Tidskriften *Ful* (tidigare *Femkul*) grundades 2002 och bytte namn 2008 eftersom skaparna ville lyfta upp både queerperspektivet och det feministiska. Tidningen strävar efter att vara könsneutral, de ersätter konsekvent det obestämda "man" till "en" och använder ett könsneutralt pronomen, hen, när de skriver. De motsätter sig den dualistiska könsuppdelningen och vill istället bana

väg för att det ska få finnas många fler kön. Även läroplanen för förskolan motsäger sig den stereotypa uppdelningen i kvinnligt och manligt:

Förskolan skall motverka traditionella könsmonster och könsroller. Flickor och pojkar skall i förskolan ha samma möjligheter att pröva och utveckla förmågor och intressen utan begränsningar utifrån stereotypa könsroller (Lpfö 98, Förskolans värdegrund och uppdrag, saklighet och allsidighet).

Normkritisk pedagogik uppmärksammas också genom att olika föreningar ändrar sina profileringar. Bland annat har RFSL ändrat hur de informerar kring hbtq-frågor: tidigare använde de sig av toleranspedagogik, dvs. att de som ses som ”normala” enligt gällande normer ska tolerera de som ses som avvikande. Nu har de ett mer normkritiskt perspektiv när de informerar ute på skolorna, och fokuserar istället på de bakomliggande normerna. Även organisationer som Friends och Rädda barnen arbetar numera normkritiskt och anordnar olika utbildningar för personal på skolor och förskolor.

På universitetsnivå växer intresset för ämnet, det finns nu ett flertal kurser i normkritisk pedagogik på olika lärosäten runt om i landet. Fortbildning kan ske inom ämnet, i Karlstad har hela kommunen numera en jämställdhetsstrategi med hbt och genus som förtecken och all personal på gymnasieskolan Nobel får utbildning i normkritisk pedagogik. Pedagogiska magasinet (2010-02-26) skriver om Rytmus musikergymnasie i Stockholm som sedan 2006 arbetar med att i praktiken utveckla den normkritiska pedagogiken. I Göteborg finns Prevu, ett utbildnings- och informationscentrum där de arbetar med frågor som berör barn och ungas hälsa och utveckling, samt hiv/STI (Sjukdomsinformation om sexuellt överförda infektioner) och missbruk. På Prevu finns möjlighet att ta del av olika utbildningar och våren 2011 anordnar de kurser som behandlar hur arbete med normkritisk pedagogik kan gå till i skolan. På deras webbplats www.prevu.goteborg.se finns mycket material som kan vägleda vid arbete med normkritisk pedagogik.

Syfte och frågeställningar

Vårt syfte med denna uppsats är att undersöka möjligheter för hur en normkritisk pedagogik på förskolor med olika profiler skulle kunna etableras och tillämpas. *Ett* sätt att arbeta normkritiskt anser vi är att läsa normbrytande barnlitteratur. Därför vill vi även undersöka hur barnboksförlag förhåller sig till normbrytande barnlitteratur samt hur de arbetar för att nå ut med sin normbrytande barnlitteratur till skolor och förskolor.

Våra frågeställningar är:

- Hur förhåller sig pedagoger och bokförläggare till normbrytande barnlitteratur?
- I vilken utsträckning arbetar pedagogerna på de olika förskolorna med normbrytande barnlitteratur i sin verksamhet och hur går de tillväga?
- Vad görs från bokförlagens sida för att skapa tillgänglighet för normbrytande barnlitteratur i förskolan och skolan?

Utbildningsvetenskaplig relevans

Att osynliggöra vissa människors sätt att leva anser vi är en form av diskriminering. I den nya diskrimineringslagen (2008:567) som började gälla 1 januari 2009 behandlas olika teman för när diskriminering kan uppstå, nämligen vid direkt och indirekt diskriminering, vid trakasserier och sexuella trakasserier samt vid instruktioner om diskriminering. Den indirekta diskrimineringen innebär ”att någon missgynnas genom ... ett förfaringsätt som framstår

som neutralt men som kan komma att särskilt missgynna personer med visst kön, viss könsöverskridande identitet eller uttryck, viss etnisk tillhörighet, viss religion eller annan trosuppfattning, visst funktionshinder, viss sexuell läggning eller viss ålder...” (2008:567, 4§). Upprätthållandet av heteronormen och kärnfamiljen som norm i förskolan anser vi är en form av indirekt diskriminerande handling gentemot de barn som inte lever i enlighet med detta. Även i läroplanen för förskolan står det att barn inte skall diskrimineras eller kränkas på grund av sina eller sina anhörigas livsstil:

Inget barn skall i förskolan utsättas för diskriminering på grund av kön, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, sexuell läggning hos någon anhörig eller funktionshinder eller för annan kränkande behandling (Lpfö 98, Förskolans värdegrund och uppdrag, förståelse och medmänsklighet).

Verksamheten skall syfta till att barnens förmåga till empati och omtanke om andra utvecklas, liksom öppenhet och respekt för skillnader i människors uppfattningar och levnadssätt (Lpfö 98, Förskolans värdegrund och uppdrag, förståelse och medmänsklighet).

Alla skolor är ålagda enligt diskrimineringslagen att upprätta en likabehandlingsplan för att förhindra och förebygga diskriminerande handlingar och andra kränkningar i skolan. I Skolverkets allmänna råd (2009) står det att likabehandlingsplanen skall upprättas i samarbete mellan rektor, pedagoger, elever och föräldrar för att alla ska känna sig delaktiga. Planen ska innehålla information om hur skolan ska arbeta för att alla elever ska behandlas lika, oavsett sexuell läggning, kön, funktionshinder, etnicitet eller trosuppfattning. Likabehandlingsplanen ska även fungera som ett dokument där pedagog eller annan berörd personal ska få råd och riktlinjer för hur de praktiskt ska gå till väga vid ingripande när diskriminering eller annan kränkande handling uppstår.

I en rapport från Rädda Barnen (2009) framgår det att det krävs att pedagoger värnar om barns rättigheter för att motverka diskriminering. I FN:s barnkonvention artikel 2 står följande:

1. Konventionsstaterna skall respektera och tillförsäkra varje barn inom deras jurisdiktion de rättigheter som anges i denna konvention utan åtskillnad av något slag, oavsett barnets eller dess föräldrars eller vårdnadshavares ras, hudfärg, kön, språk, religion, politiska eller annan åskådning, nationella, etniska eller sociala ursprung, egendom, handikapp, börd eller ställning i övrigt.
2. Konventionsstaterna skall vidta alla lämpliga åtgärder för att säkerställa att barnet skyddas mot alla former av diskriminering eller bestraffning på grund av föräldrars, vårdnadshavares eller familjemedlemmars ställning, verksamhet, uttryckta åsikter eller tro (FN:s barnkonvention, 1989, art.2).

När pedagoger och övrig personal på skolor och förskolor inte följer barnkonventionen är det ett brott mot barnens rättigheter och därmed uppstår diskriminering och kränkning gentemot barnet.

Att arbeta normkritiskt är ett sätt att förebygga diskriminering. I Skolverkets rapport *Diskriminerad, trakasserad, kränkt?* (2009, nr 326) – som vi redogör för på sidan 16 – konstateras att för att arbetet mot diskriminering skall kunna implementeras i verksamheten måste all personal i skola och förskola bli medvetna om de normer som diskrimineringar bottenar i. Personalen måste ges möjlighet att diskutera och reflektera kring normer och värdegrundsfrågor, vilket är en förutsättning för att kunna bedriva normkritisk pedagogik. I rapporten förespråkas därför fortbildning för verksamma pedagoger, samt att ett normkritiskt perspektiv ska ges utrymme i lärarutbildningen.

Begreppsförklaring

Heteronormen innebär att heterosexualitet ses som norm och det mest åtråvärda sättet att uttrycka sexualitet på, detta på grund av att vi har ett tvådelat könssystem som förutsätter att man och kvinna ska attraheras av varandra (Rädda Barnen och Rädda Barnens Ungdomsförbund, 2009). Janne Bromseth, doktor i tvärvetenskapliga studier, skriver i boken *Normkritisk pedagogik* (2010) att heteronormen produceras i relation till en rad olika värderingar och kategorier där bland annat den vita heterosexuella och jämställda kärnfamiljen ses som utopi (2010:30). Gränsdragning för vad som är normalt inom heteronormen görs exempelvis gentemot singlar, mot barnlösa heterosexuella par i "rätt ålder", mot invandrarfamiljer där barnantalet är för stort och jämställdhetsvärderingarna felaktiga, mot transpersoner och mot funktionshindrade som varken borde ha sex eller skaffa barn. Vidare skriver Bromseth att skola och förskola ses som en *heterofabrik*, där heteronormen upprätthålls och återskapas gång på gång, genom undervisning, läromedel och samspel mellan individer. "De som lever 'andra liv' får ofta inte synas i berättelser om framtid, åtminstone inte på ett oproblematiserat sätt" (Bromseth, 2010:31). Den livssyn som skapas i skolans värld ger inte särskilt mycket utrymme till människor som ser ut, lever och älskar på ett normavvikande sätt.

Fanny Ambjörnsson är socialantropolog och skriver i sin bok *Vad är queer?* (2006) att *queerteori* inte är en teori, utan beskrivs som "[...] ett samlingsnamn på olika kritiskt granskande perspektiv på sexualitet." (Ambjörnsson 2006:37). Vidare skriver Ambjörnsson att en av utgångspunkterna i queerteorin är att makt är kopplat till normalisering. Normerna i samhället utövar makt på människor genom att de skapar en fruktan för att vara annorlunda. Olika maktrelationer är en av grunderna för våra identiteter, genom att vi ständigt utsätts för dem. Makt utövas på oss – eller av oss – i alla tänkbara situationer: i samhällets institutioner, i relationer mellan människor, i vardagens olika möten, inom dig själv och i din familj.

Idag handlar majoriteten av queerforskningens områden om att ifrågasätta heterosexualiteten som rådande norm. Utgångspunkten är att heterosexualitet inte är en självklarhet eftersom den är kulturellt och socialt skapad (ibid.). Våra föreställningar om vad kvinnligt och manligt innebär är också beroende av att heterosexualiteten, både historiskt och kulturellt, ses som norm.

Genom att anta ett *intersektionellt perspektiv* tas queerteorin ett steg längre, menar Renita Sörensdotter, socialantropolog (2010:138). Fokus ligger då inte enbart på normer kring genus och sexualitet, utan även kategorier som klass, ålder, funktionsförmåga och etnicitet behandlas. De här olika maktordningarna undersöks för att se hur de fungerar och samverkar i de kontexter där exkludering och inkludering skapas. Olika maktrelationer påverkar även människors handlingsutrymme och livsvillkor beroende på vilka kategorier de är placerade i och vilka normer som råder inom varje kategori. Ju fler kategorier en individ uppfyller normen i, desto större sannolikhet att individen inte upplever någon diskriminering (ibid.).

I Nationalencyklopedin ges följande beskrivning till begreppet *intersektionalitet*:

En viktig utgångspunkt för intersektionella analyser är att människors erfarenheter, identiteter och möjligheter är givna utifrån en rad olika positioner i samhället som inte kan förstås isolerade från varandra. Kvinnor är således aldrig "bara" kvinnor eftersom könsrelationer – lika lite som klass, etnicitet eller sexualitet – inte är tillräckliga för att förklara hur ojämlikhet uppstår och på vilket sätt makt utövas (www.ne.se).

Love Nordenmark, antropolog, och Maria Rosén, som innehar en fil mag i pedagogik, ger i boken *Lika värde, lika villkor?* (2008) några exempel på hur intersektionella ansatser kan visa hur maktrelationer fungerar och hur de konstruerar varandra (Nordenmark & Rosén 2008:61). Författarna skriver att det kan innebära dubbelt utanförskap när en kvinna kommer från ett annat land än Sverige. Men har kvinnan akademisk utbildning och ett arbete kan hon inneha en högre maktposition än en arbetslös svensk man. Får den arbetslöse mannen dock ett arbete kan andra maktförhållanden skapas.

I Skolverkets rapport (2009, nr 326) står det att diskrimineringsgrunderna som diskrimineringslagen bygger på inte är isolerade företeelser utan skapas just intersektionellt, dvs. ”i skärningspunkter för maktrelationer baserade på kön, sexualitet, etnicitet, funktionshinder, religion och andra kategorier såsom ekonomisk knapphet, utseende och ålder” (2009:32). I rapporten framhålls vikten av att synliggöra de underliggande normerna och undersöka hur de skapar ett ömsesidigt beroende av varandra. Diskriminering kan då förebyggas med ett bredare perspektiv.

Metod

Vårt examensarbete bygger på två separata undersökningar: om möjligheter för ett normkritiskt arbetssätt på förskolor, samt om hur bokförlag arbetar för att skapa tillgänglighet för normbrytande barnlitteratur. Som vi nämnde under rubriken *Bakgrund* upplever vi att det saknas normbrytande barnlitteratur på förskolor och skolor. Vi ställde oss frågan om det beror på att det inte finns normbrytande barnböcker att tillgå eller om det beror på andra faktorer. Vi hävdar genom denna uppsats att ett normkritiskt arbetssätt på förskolan kan bedrivas genom att läsa normbrytande barnböcker, men då krävs att förskolorna har tillgång till denna typ av litteratur. Av denna anledning var våra två parallella undersökningar nödvändiga.

Urval

Vi valde förskolor med olika profiler eftersom en förskolas profil inte ska spela någon roll för att arbeta normkritiskt. Då barnboken vanligtvis finns i alla verksamheter oavsett profil är den ett bra verktyg för att synliggöra normer och samhällets mångfald. För att undersökningen av pedagogers arbete med den normbrytande barnboken skulle kunna ge resultat valde vi förskolor som vi antog hade en medvetenhet kring den typen av litteratur. Professor Lena Kåreland och Fil dr Agnetha Lindh-Munther presenterar en del av sin gemensamma forskning i boken *Modig och stark – eller ligga lågt* (2005). De skriver att undersökningen måste fokuseras kring de pedagoger som kan antas arbeta medvetet med barnlitteratur om pedagogers användning av skönlitteratur ska bli relevant att undersöka ur en genusaspekt. Eftersom det inte finns några kursplaner eller andra riktlinjer för hur förskolan skall arbeta med skönlitteratur, går det heller inte att anta att alla förskolor gör det. Att undersöka vilken förskola som helst blir därför inte relevant för undersökningens syfte. Istället har författarna, liksom vi i vår studie, valt att koncentrera undersökningen på förskolor som är inriktade på olika genus- och jämställdhetsarbeten eller där litteratur och läsning är centralt (2005:77).

Våra informanter kommer från fyra pedagogiska verksamheter samt fyra bokförlag. En förskola, med profilen Reggio Emilia, valdes ut efter att vi läst en artikel i en tidning som handlade om förskolans litteraturarbete. Av etiska skäl nämner vi inte vilken tidning det rör sig eftersom vi värnar om pedagogernas rätt till anonymitet (www.vr.se). Vi tog kontakt med rektorn som vidarebefordrade vårt mail till berörda pedagoger. Litteraturskolan valdes ut eftersom deras hemsida gav information om att de har litteraturprofil på skolan. Där

kontaktades också rektorn, och på så sätt blev vi hänvisade till en pedagog i förskoleklass. Den tredje verksamheten, en förskola utan uttalad profil men där leken och genusarbetet spelade en central roll, kontaktades genom rekommendationer från en förälder med sitt barn placerat där. Slutligen intervjuades en pedagog på en förskola med genusprofil som vi hade kännedom om sedan tidigare. Pedagogerna kontaktades via telefon. Samtliga verksamheter är placerade i Västra Götalandsregionen.

Vad gäller bokförlagen valdes tre av dem ut eftersom de har som målsättning att ge ut annorlunda och normbrytande barnlitteratur. De tre är Olika förlag, Sagolikt förlag samt Vombat förlag och de tillfrågades i förväg via mail och telefon om möjlighet för intervju. Vi intervjuade även en förläggare på Rabén & Sjögren, som vi dock inte tillfrågade i förväg. Försök gjordes för att få intervju med förläggare på både Bonnier och Rabén & Sjögren men olika omständigheter gjorde att vi inte kunde etablera en kontakt. Vi ville ha en röst från något större bokförlag och eftersom Rabén & Sjögren är ett av de största bokförlagen i Sverige har de därmed en stor möjlighet att nå ut till många med sina barnböcker. De ger emellertid inte enbart ut normbrytande barnlitteratur och därför var det av intresse att höra förläggarens syn på hur förlaget arbetar med detta perspektiv.

Intervju som metod

Vår undersökning är baserad på kvalitativt gjorda intervjuer (Kvale, 1997). Metoden valdes eftersom vi ville undersöka vilka möjligheter som finns för ett normkritiskt arbetssätt på förskolor och i vilken utsträckning pedagoger läser normbrytande barnlitteratur. Steinar Kvale (1997) skriver att forskaren genom intervjun bland annat vill ta del av informantens kunskaper, förväntningar och känslor om det aktuella ämnet. Normkritisk pedagogik är inte så etablerad på de svenska förskolorna och därför ansåg vi att en intervjubaserad undersökning bättre skulle fylla vårt syfte än en enkätbaserad. I intervjuer finns större möjligheter att förklara eventuella oklarheter, samt att ställa relevanta följdfrågor som bygger på de uttalanden informanterna gör. För att förstå hur ett normkritiskt arbetssätt i förskolan skulle kunna etableras är det av stor vikt för oss att höra hur pedagoger resonerar kring frågor om normbrytande barnböcker. Dessa resonemang hade vi inte fått ta del av i lika stor utsträckning om vi hade gjort en enkätbaserad undersökning.

Vi har använt oss av två olika intervjuguider: en för pedagogerna som vi intervjuade och en för bokförläggarna. En del frågor är dock desamma. Båda intervjuguiderna har varit levande dokument där vi kunnat ställa de följdfrågor som väckte vårt intresse. I våra möten med informanterna har vi använt oss av halvstrukturerade intervjuer (Kvale, 1997), där frågorna varit uppdelade i olika teman. När vi intervjuade pedagoger bestod den av tre teman. Tema 1 handlade om hur pedagogerna arbetar med barnlitteratur i allmänhet i sin verksamhet. I Tema 2 behandlades hur pedagogerna förhåller sig till normbrytande barnlitteratur. Tema 3 tog upp hur pedagogerna ansåg att arbete med normbrytande barnlitteratur kan gå till samt hur de överlag i sin verksamhet lyfter upp mångfaldsperspektivet. Vår intervjuguide till bokförläggarna delades upp i två teman: hur de förhåller sig till normbrytande barnlitteratur samt hur de skapar tillgänglighet för sin litteratur.

Samtliga intervjuer med pedagoger spelades in för att underlätta sammanställningen av intervjuresultaten. Det bidrog även till att vi lättare kunde koncentrera oss på att lyssna på vad pedagogerna hade att säga och att vi därmed kunde ställa relevanta följdfrågor. Vi skickade ut vår intervjuguide i förväg så att pedagogerna skulle ha möjlighet att reflektera över de frågor vi ville ställa. Intervjuerna utfördes på pedagogernas arbetsplats, i ett avskilt rum som

pedagogerna fick välja. Detta upplevde vi påverkade pedagogerna på ett positivt sätt, de var trygga och avslappnade i den bekanta miljön. På förskolan med Reggio Emiliaprofil hade vi en gruppintervju med tre pedagoger och därför tog intervjun nästan en timme. Det märktes att de var vana vid studiebesök och att bli intervjuade eftersom de noggrant hade förberett sig genom att tänka igenom varje fråga. På förskolan med genusprofil, samt i förskoleklassen med litteraturprofil intervjuade vi en pedagog. Intervjuerna tog ca 50 minuter vardera. På förskolan utan uttalad profil hade vi en gruppintervju med två pedagoger. På grund av tidsbrist och personalbrist kunde pedagogerna bara avvara en halvtimme för denna intervju. Intervjuerna har transkriberats, dock har stycken som varit otydliga eller irrelevanta för vår undersökning inte skrivits ut. Transkribering skedde till talspråk och vår ambition var att omformulera informanternas utsagor till skriftspråk när vi citerade dem, detta för att talspråk annars kan kännas alltför vardagligt (Stukat 2005). Under skrivprocessen har vi omvärderat detta och behållit informanternas egna ordval för att ge intervjuerna en mer personlig prägel.

Förläggaren på Vombat förlag träffade vi i den bokhandel i Stockholm som hon även driver. Eftersom vi i bokhandeln hade möjlighet att samtala en längre stund och att vi kunde spela in intervjun gjorde att den kunde genomföras mer djupgående. Förläggare från Olika förlag, Sagolikt förlag och Rabén & Sjögren intervjuade vi under en bokmessa i Stockholm hösten 2010. Vid dessa intervjuer blev strukturen på frågorna något annorlunda eftersom vi befann oss på en bokmessa och inte hade möjlighet att göra intervjuerna mer avskilt. Eftersom förläggarna inte i förväg kunnat garantera oss tid för intervju på bokmässan var frågorna tvungna att utformas så att de passade samtliga bokförlag, samt att de fångade upp det vi ansåg som viktigast att få svar på i relation till vår undersökning. Därmed koncentrerade vi oss på att få fem huvudfrågor besvarade av samtliga förläggare. Det gick inte heller att spela in intervjuerna på grund av mässans utformning. Vi valde därför att dela upp arbetet på så sätt att en av oss ställde frågor medan den andra antecknade. Direkt efter varje intervju gick vi avsides och spelade in vad som framkommit vid den.

Avgränsningar

Att arbeta normkritiskt innebär att synliggöra de normer som verkar diskriminerande på de människor som ses som avvikande av dem som uppfyller normen. Dessa normer ligger till grund för diskrimineringslagen. Vi har ett *intersektionellt perspektiv* när det gäller normkritiskt arbete i skolan och när vi talar om normbrytande barnlitteratur. Det innebär att alla normer är lika viktiga att synliggöra och sätta i relation till varandra. Väljer vi att behandla en norm enskilt är risken stor att vissa normer fortsätter att överordnas, medan andra tenderar att osynliggöras. Vi ser här ett problem för vår del eftersom utrymmet att diskutera samtliga diskriminerande normer inte finns i denna uppsats. Vi är därför nödgade att göra vissa avgränsningar när det gäller vilka normer vi synliggör.

För att kunna avgränsa oss har vi valt att förhålla oss hermeneutiskt till vår studie (Gilje & Grimen 2007). I den hermeneutiska cirkeln/spiralen utgör normbrytande barnlitteratur som fenomen helheten. Delarna fungerar då som olika tolkningsarenor kring fenomenet. Beroende på vem som tolkar och vilken förståelse den personen har kring fenomenet, kommer olika delar att uppmärksammas och skapas. Det betyder att normbrytande barnlitteratur som fenomen är subjektivt, det vill säga människor gör olika definitioner och tolkar begreppet på skilda sätt utifrån sina förkunskaper. Genom våra intervjuer med pedagoger och förläggare på bokförlag har vissa normer diskuterats mer än andra. Vi gjorde således vår avgränsning utifrån vad flest informanter ansåg vara normbrytande inom barnlitteraturen. De områdena var genus, sexualitet och funktionshinder. Även andra områden berördes, dock inte i samma

utsträckning. Den forskningsanknytning vi valt att lyfta upp hänger samman med det våra informanter diskuterat kring normer och skönlitteratur.

Etisk aspekt

Det kan vara känsligt för människor att diskutera normer eftersom det kan upplevas som utelämnande och personligt. Därför är det viktigt att ur etisk synpunkt värna om informanternas åsikter och tankar så att de inte känner sig utpekade. Vetenskapsrådet har satt upp forskningsetiska principer för forskning inom humaniora och samhällsvetenskap där de ställer upp fyra huvudkrav som är av yttersta vikt att ta i beaktande när forskning bedrivs (www.vr.se).

Informationskravet innebär att vi har gjort gällande för informanterna vad vår undersökning innebär och att det är ett frivilligt deltagande. Med *samtyckeskravet* menas att informanterna (eller deras vårdnadshavare om informanterna är under 15 år) har givit sitt samtycke att delta i undersökningen. *Konfidentialitetskravet* innebär att vi har givit de pedagoger som intervjuats anonymitet. När det gäller förläggarna på de små bokförlagen saknar konfidentialitetskravet relevans eftersom de små bokförlagen bara har en förläggare var och är därmed identifierbara. Förläggarna på de små bokförlagen kontaktades i förväg och fick därför mer information om syftet med vår uppsats än vad den förläggare från Rabén & Sjögren som var på plats på bokmässan fick del av. Den ojämna informationsfördelningen har gjort att vi valt att anonymisera förläggaren på Rabén & Sjögren. *Nyttjandekravet* betyder att de uppgifter som insamlats endast får användas i forskningssyfte. Det råmaterial som intervjuer och transkribering utgör är anonymiserat och finns bevarat i vår ägo. Informationen ställs till förfogande för den som vill granska våra resultat.

Forskningsanknytning

Här presenteras den litteratur och den forskning vi stödjer oss på. Först ger vi utrymme åt skönlitteratur som pedagogiskt verktyg samt en historisk översikt kring normbrytande skönlitteratur för barn. Därefter följer en närmare förklaring av normkritisk pedagogik. Vi stödjer oss främst på forskning presenterad i boken *Normkritisk pedagogik* (Bromseth & Darj, red. 2010) och *Lika värde – lika villkor?* (Nordenmark & Rosen, 2008) där skolor och förskolors likabehandlingsarbete undersöks ur ett normkritiskt förhållningssätt. Slutligen presenteras två rapporter, från Skolverket och från Rädda Barnen och Rädda Barnens Ungdomsförbund, som behandlar diskriminering i förskola och skola.

Skönlitteratur för barn

Nedan presenteras några synpunkter på skönlitteraturens relevans i utbildningsväsendet som kan kopplas till den normbrytande barnlitteraturen och samhällets mångfaldsperspektiv.

Skönlitteratur som pedagogiskt verktyg

Jan Nilsson, lärarutbildare vid Malmö högskola, skriver att litteraturläsning kan ses som en möjlighet att kunna förstå och relatera sig själv, den lilla människan, i förhållande till den stora världen (Nilsson, 2007:85). Vi bär redan som unga individer med oss olika erfarenheter och uppfattningar om världen och om oss själva. I skönlitteraturen kan barnen möta människor med olika livsmöjligheter, livsstilar och livsöden. Här kan barnets erfarenheter indirekt möta de erfarenheter gestalterna i boken har och på så sätt utveckla en större

förståelse för hur omvärlden, samhället och livet är och kan vara. Ur litteraturen föds kunskaper om människan och världen. Där kan barnet känna sig bekräftat och delaktigt.

Rigmor Lindö är f.d. universitetslektor och lärarutbildare, numera frilansande föreläsare och författare. Hon skriver att det är viktigt att pedagogerna ute på förskolor och skolor gör medvetna val när det gäller högläsning likväl tystläsning av litteratur (Lindö 2005:14-15). Eftersom olika typer av media har större inflytande på barnen idag, så har de också fått en större plats i skolan. Det bör pedagoger vara medvetna om och hålla sig uppdaterade kring. Barnens populärkultur är oftast väldigt stereotyp när det gäller exempelvis kön vilket gör det viktigt att presentera en motpol för barnen där de kan möta alternativa könsuttryck. En barnbok kan lära oss att se nya perspektiv och sudda ut invanda mönster och värderingar. Den ska spegla samhället och världen på ett trovärdigt sätt och inte ge falska föreställningar utan istället spegla mångfald och varierande livsstilar (ibid.).

Vidare skriver Lindö att sagan kan fungera terapeutiskt för barnen där de kan ges möjlighet att fundera kring sina livsfrågor (ibid.). Sagoforskaren Bruno Bettelheim påstår att människans brister kan synliggöras genom den klassiska folksagan, genom att diskutera dess innehåll med barn på olika sätt (ibid.).

För folksagan gäller, som för all äkta konst, att den har olika innebörd för samma människa vid olika tillfällen. Vi tar till oss det ur sagan som vi behöver just då. Samma saga kan ge en femåring, en femtonåring och en femtioåring lika mycket vägledning. Såväl barn som vuxna känner igen sig i sagans problematik (Lindö 2005:36).

I den undersökning om förskolan som litterär miljö, som ligger till grund för Kåreland och Lindh-Munthers kapitel i boken *Modig och stark – eller ligga lågt* (Kåreland (red) 2005), svarade pedagogerna som deltog att litteraturen har stor betydelse för barnens språkliga utveckling. Deras förhoppning är att en bra grund inför skolstarten läggs och att barnen, genom litteraturen, blivit medvetna om olika språkliga fenomen. En annan viktig aspekt pedagogerna nämner är att litteraturaktiviteterna ska spegla vårt kulturarv, olika sagor och berättelser som är en del av vårt samhälle och vår kultur, berättelser fyllda av etik, moral, tradition, språk och kunskaper om livet förr. Genom barnboken kan också motpoler till dagens samhälle presenteras, framförallt som en kontrast till tv:s inflytande över barnen. Litteraturen kan även väljas utifrån barngruppens personliga behov, som ett sätt att bearbeta händelser och känslor. Kåreland och Lindh-Munther menar att boken och högläsningen kan leda till ytterligare en nivå av språkutveckling. ”Via högläsning lär sig barnen att använda och förstå text, det vill säga de görs till läsare långt innan de själva kan läsa och skriva” (Kåreland och Lindh-Munther 2005:63).

Normbrytande barnlitteratur i ett historiskt perspektiv

Här följer en historisk överblick av den normbrytande barnboken. Vi anser det vara intressant att visa hur barnboksutgivningen svängt genom åren, i takt med att olika normer börjat ifrågasättas.

När samhället har förändrats har även barnbokens teman och utformningar ändrats. När arbetet för jämställdhet mellan könen framskred, blossade debatten upp kring hur könsroller presenterades i barnlitteraturen. Som protagonist för förändrade könsroller brukar Pippi Långstrump (Lindgren 1945) nämnas. Hon passar inte in i genusordningen, hon varken beter sig eller ser ut som en flicka på nio år vanligtvis gör (Kåreland & Lindh-Munther 2005:137). Pippi utmanar gällande normer på ett sätt som fick vissa kritiker att hoppa högt. Lena Kjersén

Edman, litteraturvetare, skriver att någon uttryckte att boken om Pippi var ”något obehagligt som krasar på själen” (2002:94). Numera är hon någon som alla barn i Sverige känner till, som Kåreland och Lindh-Munther skriver: ”en symbol för det fria barnet” (2005:136).

Rita Liljeström konstaterade på 1960-talet att könsrollerna initierades redan i barnens pekböcker, där flickornas rosa böcker visade bilder på en tallrik, ett par små skor, en banan och en potta (Hellsing 1963:94). I pojkarnas blåa böcker var det däremot bilder på t.ex. bilar, flygplan och bussar. Kåreland och Lindh-Munther (2005) citerar:

På ett tidigt stadium riktar traditionens pekfinger flickors och pojkars uppmärksamhet mot olika ting. Henne mot hemmet, tryggheten, beroendet, den intima gruppen med personliga känslorelationer. Honom mot äventyret, initiativet, samhället med dess objektiva spelregler. Skilda livsmål byggs upp. Pojken strävar efter prestationen, yrket och bragden. Flickan vinner position genom utseende och kärlek. Ytterst gäller det arbets- och yrkesfördelningen mellan könen i vårt samhälle (Liljeström (1962:8-11. I: Kåreland & Lindh-Munther 2005:113-114).

Innehållet i flickboken och pojkboken för ungdomar fortsatte att debatteras under 1960-talet. Lennart Hellsing skriver att flickboken borde ses som ”en anakronism – en kvarleva från gången tid” (Hellsing 1999:95) och att kategorierna borde avskaffas eftersom uppdelningen inte är tidsenlig. Så skedde och pojkboken och flickboken ersattes av böcker som var tänkta att tilltala alla, den så kallade ungdomsboken (Kåreland & Lindh-Munther 2005:114).

Vad gäller homosexualitet ansågs ämnet länge vara tabu men berördes så smått i *Tovan* (Wallin 1974) och i *Livet rymmer allt, Elisabet* (Reuterswärd 1975). Författaren Bengt Martin och hans sambo blev 1968 de första kändisarna att komma ut som homosexuella (www.rfsl.se). Nio år senare släppte Bengt Martin sin självbiografiska ungdomsbok, *Pojkar ska inte gråta* (1977) den första ungdomsbok med homosexualitet som huvudtema. Samma år utkom Inger Edelfeldts debutroman *Duktig pojke!* även den med en homosexuell huvudperson.

På barnboksfronten har utbudet vad gäller alternativ till heterosexuell kärlek länge varit begränsat. Första barnboken där huvudpersonen har lesbiska föräldrar kom 1989 i USA och heter *Heather has two mommies* av Leslie Newman. Jennifer Esposito skriver i sin essä *We're here, we're queer, but we're just like heterosexuals* (2009) om den debatt kring nödvändigheten av sexualundervisning i skolan som rådde i början av 1990-talet i USA. Rektorn Joseph Fernandez i New York föreslog att böcker om homosexualitet skulle behandlas inom sexualupplysningen och på hans lista fanns bland annat *Heather has two mommies* med (Esposito 2009:63). Detta orsakade folkstorm och protester bland USA:s religiösa konservativa. Joseph Fernandez förlorade jobbet och bibliotekarier bevittnade hur de religiösa konservativa eldade upp bilderböcker med homosexuellt innehåll på många av landets skolbibliotek. Detta ledde till begränsningar för bokförläggarna, som inte kunde ge ut något som kunde skapa protester, vilket i sin tur påverkade vad författarna egentligen kunde skriva. Esposito avslutar stycket med att skriva att de böcker som gavs ut runt 1990 verkligen befann sig på gränsen för vad som egentligen var tillåtet att publicera inom barnboks-genren.

När det gäller bilderböcker för barn har Sverige sedan senare delen av 1960-talet setts som betydligt mer frispråkiga och normbrytande än andra länder och har därmed väckt en del debatt runt om i västvärlden (Kjersén Edman 2002:119). Kjersén Edman skriver att även nakenhet upprört. Bland annat i Hellsings *Sjörövarbok* (1965) får nakendansösen i den amerikanska upplagan en bh på sig och i *Else-Marie och småpapporna* (1990), Pija Lindenbaums debutbok, får inte mamman vara med och bada i badkaret med resten av familjen utan illustreras påklädd sittandes vid den öppna spisen.

Sverige har däremot inte skildrat homosexualitet i barnböcker lika frispråkigt. Maj Asplund Carlsson konstaterade i sin föreläsning *När Malins mamma gifte sig med Lisa, Om regnbågsfamiljen i bilderboken* under Humanistdagarna i Göteborg 2006 att homosexualitet inte behandlades i en bilderbok för barn i Sverige förrän 1999. Då gavs två böcker ut, nämligen *Malins mamma gifte sig med Lisa* av Annette Lundborg och Mimmi Tollerup-Grkovic och *Trollen på regnbågsbacken* av Bodil Sjöström. Från 2006 och framåt har utgivningen av barnböcker där homosexualitet synliggörs tagit fart, kanske främst för att nya bokförlag startats där fokus ligger på att normalisera det olika och annorlunda, däribland homosexualitet. (se bilaga 1).

Transtema är sällan berört i barnböcker och är ofta en tolkningsfråga eftersom det även kan tolkas som en tillfällig lek med könsroller ur ett genusperspektiv (Kåreland & Lindh-Munther, 2005). Gunilla Woldes bok *Totte och Malin klär ut sig* skapade upprörda känslor i England på 1960- och 70-talen, eftersom barnen i boken klär ut sig i det motsatta könets könskodade kläder. Detta var något förläggarna motsatte sig eftersom de ansåg att problemen med transvestiter redan var så stort i England (Edman Kjersén, 2002). Wolde hade medvetet skrivit boken för att utmana gällande könsmönster och för att visa läsaren att barn får klä sig hur de vill. Samma tema återkommer även i Sagolikt bokförlags böcker *Kalle med klänning* och *Kalle som lucia* (Skåhlberg & Dahlquist): barn ska få vara som de vill och klä sig som de vill.

Resursverksamheten i Göteborg och Södra Bohuslän presenterade 2009 en sammanställning av böcker ”om och för barn med funktionshinder” (Larsson, Thörnwall, Johannesson, 2009). Här ger de kortfattad information om totalt 16 barnböcker, som på olika sätt behandlar funktionshinder bland barn, men även hos vuxna. De tar upp några böcker som behandlar Downs syndrom, däribland *En dag i prinsessan Victorias liv* (Lidbeck, 2004) och *Karl-Otto* (Fährmann 1991). Gunilla Bergström, författaren till *Alfons Åberg* gav på 1970-talet ut två böcker om syskonparet *Bill och Bolla*. Bolla är utvecklingsstörd och böckerna tar upp förståelse och ömhet, men behandlar även svåra känslor som både barn och vuxna kan uppleva (Kjersén Edman, 2002). I sammanställningen från resursverksamheten nämns böcker om att vara annorlunda, exempelvis *Pricken* (Rey 1945) där alla kaniner är vita utom Pricken och *Jonatan på måsberget* (Ahlbom, 1986) där alla människor har vingar och kan flyga utom Jonatan. Böcker om olika rörelsehinder finns också representerade i sammanställning. I *Detta är Susanna* (Willis, 2000) kan Susanna göra allt som andra barn kan, trots att hon sitter i rullstol. I boken *Trudde* (Sund) finns illustrerat teckenspråk på varje uppslag, och boken tar upp det positiva med inkludering av barn med och utan funktionshinder i förskolan.

I bilaga 1 presenteras några titlar på normbrytande böcker som är utgivna av de bokförlag vi intervjuat.

Normkritisk pedagogik

Att vara kritisk mot normer innebär inte att förespråka normlöshet, snarare att visa på hur vissa normer begränsar vår handlingsfrihet utan att det behövs (Sörensdotter 2010:136).

Normkritisk pedagogik har uppkommit ur kritisk pedagogik (Andersson 2010). Inom den kritiska pedagogiken finns flera inriktningar såsom queerpedagogik, mångkulturell pedagogik och toleranspedagogik (ibid.). I Skolverkets rapport (2009) diskuteras toleranspedagogiken såsom begränsande för normalisering av homosexualitet. Med toleranspedagogik menas bland annat arbetet med att heterosexuella ska lära sig att tolerera icke-heterosexuella, dvs. hbt-

personer. Denna tolerans sker emellertid inom den heterosexuella normen och därmed fortsätter homosexualitet att ses som avvikande. Detta gäller även inom andra normer, till exempel inom etnicitet, funktionsförmåga och klass, där kategoriseringen gör vissa till avvikare samtidigt som de som uppfyller normen gynnas.

Toleransperspektivet bidrar [...] till att vidmakthålla olika normer i verksamheterna hellre än att skapa empati och ökad förståelse för de variationer av förutsättningar barn och elever har. Att söka stävja intoleransen kan med andra ord snarare befästa än omkullkasta ojämlika maktförhållanden. De elever som ska lära sig tolerera förblir i ett slags maktrelation gentemot dem som ska tolereras, som fortsätter att diskrimineras, underordnas och exkluderas från sociala gemenskaper. (Skolverket, 2009, nr 326:29-30)

Lotta Björkman, gymnasielärare och föreläsare om normkritisk pedagogik, skriver att varje människa har sina normer och värderingar att utgå ifrån och därför är den objektiva undervisningen omöjlig ur ett normkritiskt perspektiv (Björkman, 2010:155-57). En pedagog måste dessutom brottas med det faktum att alltid ha mer makt än barnen. Maktperspektivet går inte att komma ifrån, menar Björkman: det viktiga är att vi är medvetna om att det finns och att vi reflekterar över det tillsammans med barn och elever (ibid.). Den kritiska förmågan kan tränas i verksamheten om ingenting tas för givet och om normerna ifrågasätts. Normkritisk pedagogik är ingen universell pedagogik, utan fungerar som ett förhållningssätt som i praktiken kan uttryckas på en rad olika sätt. Björkman skriver ur sitt perspektiv som gymnasielärare, och hon menar att den normkritiska pedagogiken måste utvecklas inom varje område i utbildningsväsendet, inom förskolan, grundskolan, fritidshem eller annan pedagogisk verksamhet.

Pedagogen ger eleverna ett normkritiskt bemötande genom att skapa en *möjlighetsarena*, skriver Björkman (ibid:163). Inom denna arena tillåts alla elever att *vara*. I bemötandet med eleven tas inget för givet och Björkman skriver att ett exempel kan vara att fråga en kvinnlig elev om hennes ”partner” istället för om hennes ”kille”. Enskilda ord är betydelsebärande och kan göra skillnad i om en elev känner sig inkluderad eller exkluderad. Vidare skriver Björkman att när pedagogen ska välja ut material att arbeta med ska det normkritiska förhållningssättet finnas med. Fokus ligger på att synliggöra de normer som undervisningsmaterialet grundar sig på, men även att göra aktiva val som tydligt bryter mot det normativa. Genom att störa gällande normer kan vår kunskap kring dem förändras. Björkman menar att det vi tar för sanning kan behöva *omläras* eftersom ”kunskap är något som ständigt förändras, som inte har någon slutpunkt, inte är absolut eller på något sätt komplett” (Björkman, 2010:168-169). Den föränderliga kunskapen är för Björkman kärnan i den normkritiska pedagogiken.

Björkman menar att undervisningen i skolans senare år är svår att bedriva på annat sätt än med det normativa urval som redan gjorts (ibid.). Väljer lärarna att lyfta in ett normkritiskt materialurval i exempelvis ämnet kulturhistoria tenderar de att frångå läroplanerna, som behandlar att eleverna ska ha förtrogenhet med Sveriges, Nordens, och det västerländska samhällets kulturarv. Den kunskapsnorm som råder i skolans värld och därmed ligger till grund för läro- och kursplaner bör givetvis följas, men istället för att ses som norm bör den ses som *ett* perspektiv av flera inom det aktuella ämnet. Björkman skriver att istället för att undervisa inför eleverna ska pedagogen snarare undervisa med eleverna. Tillsammans granskas det undervisningsmaterial som valts ut och eleverna lär sig att inte ta alla fakta för givna.

Björkman påpekar även vikten av att göra misstag. För att se vilka normer som styr en själv måste misstag göras, varje människa måste uppmärksamma de normerande uttalanden och ageranden hon själv gör.

[H]ar jag själv fått möjlighet att se mina privilegier och min maktposition så blir inte mina misstag så hotande utan kanske snarare utvecklande. Det enda sättet att få syn på mig själv är att på olika sätt göra misstag, krocka med andra normativa uppfattningar än mina egna (Björkman, 2010:175).

När man som pedagog blir medveten om vilka normer som styr ens handlande kan medvetna professionella val göras, istället för pedagogiska val som är av privat och omedveten karaktär.

Maria Rosén (2010:72) skriver att det normkritiska arbetssättet innebär att ha en etisk medvetenhet i sina reflektioner kring vilka normer som uttrycks i den pedagogiska verksamheten. I förskolan är det viktigt att spegla en variation av verkligheter och det görs genom att ha olika medvetna ingångar i sitt arbete, till exempel när material ska väljas ut. Böcker, sånger, lekar och så vidare kan väljas så att de ger en bredare bild av mångfaldsbegreppet.

Kevin Kumashiro är verksam i USA som utbildningsforskare. Nordenmark och Rosén (2008) refererar till hans bok *Troubling education – Queer activism and Antioppressive pedagogy* som utkom 2002. Författarna skriver att Kumashiro menar att det är viktigt att på lika villkor synliggöra normer samt vad som händer när normer förblir osynliga. Han urskiljer fyra strategier som kan användas i ett normkritiskt arbetssätt i svensk förskola och skola (Nordenmark & Rosén 2008:70-87).

I den första strategin, *Utbildning för "den andre"* riktas undervisningen till en marginaliserad grupp för att gruppen ska stärkas utifrån dess specifika behov. Som exempel nämns könsuppdelade grupper och särundervisning för barn och elever med olika funktionshinder. Kumashiro menar att denna strategi ofta bidrar till att problemet med att skapa en skola för alla fokuseras på de som avviker och att de därmed riskerar att hamna i underläge och att fara illa.

Andra strategin, *Utbildning om "den andre"*, handlar om att förmedla kunskap om olika minoritetsgrupper till människor inom normen, för att på så sätt göra minoritetsgrupperna mindre hotfulla och främmande. Detta kan åstadkommas genom att tillämpa en inkluderande pedagogik, exempelvis genom att på ett normaliserande sätt läsa sagor som speglar en variation av familjekonstellationer. Det är emellertid viktigt att inte stereotypifiera "den andre" utan att ge en beskrivning som är mångsidig och nyanserad.

Utbildning som kritiserar andrafiering och privilegiering, den tredje strategin, innebär att ha ett kritiskt förhållningssätt. Elever och lärare ska få kunskap om förtryck och hur det kan motarbetas, samt få kunskap om det förändringsarbete som kan göras. Det är även viktigt att få syn på sin egen roll i skapandet och upprätthållandet av olika maktstrukturer. Det innebär att en person i vissa situationer kan bli privilegierad och i andra marginaliserad. Det är angeläget att även synliggöra att olika människor upplever förtryck på olika sätt. Genom att göra eleverna medvetna om de processer som verkar inom olika maktstrukturer kan de vara med och skapa förändring .

Den fjärde strategin, *Utbildning som förändrar*, förespråkas av Kumashiro själv. Syftet med denna strategi är att utmana de sanningar vi tar för givna för att på så sätt kunna förändra

både individ och samhälle. Detta kan komma till uttryck genom att vissa ord återtas och andra ges nya betydelser. Som exempel kan nämnas formuleringen ”Heterosexualitet är inte normalt, bara vanligt” (Nordenmark & Rosén, 2008:82) eller att invandrare kallar sig själva och varandra för ”blattar”. Som Kumashiro nämner i den tredje strategin ska individen uppmärksamma sin egen del i förtrycket. När detta sker drabbas individen av en kris där föreställningar och antaganden som tagits för givna rubbas. Krisen är en nödvändighet för att förändring hos individen ska kunna ske och förhoppningen är att individen efter genomgången kris kommer ut på andra sidan med en omlärd kunskap som gynnar ett fortsatt normkritiskt arbetssätt.

Diskriminerad, trakasserad, kränkt? (Skolverket, 2009)

Projektgruppen bakom Skolverkets rapport (2009, nr 326) har haft som syfte att undersöka hur barn, elever och studerande uppfattar och upplever diskriminering och annan kränkande handling där sådana situationer förekommer. Både diskriminering mellan elever och mellan personal och elever avses. Materialet är insamlat genom 156 gruppintervjuer gjorda med barn, elever och studerande från förskola, skolår 5 och 8, grund- och gymnasiesärskolan, år 2 i gymnasieskolan, samt särvux och vuxenutbildning. I rapporten framkommer att det i skolans värld finns vissa normer som ses som dominerande i de sociala maktrelationerna. Normerande är den vita, heterosexuella, sekulärt kristna eleven.

Till grund för rapporten ligger diskrimineringslagen (2008:567) som ersatte den tidigare lagen om barn och elevers skydd, barn- och elevskyddslagen, samt andra lagar om diskriminering. Rapporten grundar sig även på den tidigare forskning som har bedrivits i skolmiljöer under 2000-talet om elevers uppfattningar om diskriminering, mobbing och andra kränkande akter (bland andra lyfts forskning upp om barns relationsarbete av Marie Bliding, 2004, och Fanny Ambjörnssons avhandling om hur flickor på gymnasiet skapar genus, 2004).

Teoretisk utgångspunkt i rapporten är att vissa normer i samhället och därmed också i skolan gör att människor delas in i de som är inkluderade i normen, de ”normala”, och de som exkluderas, de normavvikande, ”onormala”. I och med att normer som begränsar människors möjligheter att klassas som ”normala” existerar, finns även utrymme för diskriminering och kränkningar. Det är därför i skolans intresse att uppmärksamma dessa begränsande normer, att ifrågasätta dem och synliggöra hur de verkar genom att ha en intersektionell ansats.

I rapporten framhålls det som viktigt att ha ett brett perspektiv när diskriminering ska motverkas och inte behandla en diskrimineringsgrund i taget eftersom risken då är att vissa normer fortsätter att vara överordnade andra. Istället är det att föredra att visa på hur olika faktorer samverkar och skapar ett hierarkiskt system där den som uppfyller flest normer är högst placerad. Ekonomiska begränsningar ute på skolorna kan göra att vissa diskrimineringsgrunder blir behandlade medan andra tenderar att väljas bort. Detta på grund av att de ekonomiska förutsättningarna är för knappa, exempelvis vad det gäller att anordna temadagar eller köpa in material. I Skolverkets rapport förklaras att en intersektionell, normkritisk pedagogik främjar möjligheter till ett bredare förhållningssätt. ”[A]tt arbeta mot sexism bör till exempel också inkludera arbete mot homofobi, rasism, diskriminering av funktionshindrade och även förstå hur andra sociala orättvisor, såsom bl. a ekonomisk knapphet påverkar elevers status i gruppen” (2009:100).

I Skolverkets rapport konstateras att ett normkritiskt förhållningssätt i skolans verksamheter är nödvändigt för att diskriminering och andra kränkande handlingar ska kunna motverkas.

Projektgruppen bakom rapporten uppmanar regeringen att argumentera för att ett normkritiskt förhållningssätt ska finnas i lärarutbildningens examensmål, samt att all personal ute i verksamheten ges möjlighet att gå fortbildning i normkritisk pedagogik. Information om diskrimineringslagen är inte tillräckligt, utan lagen kan implementeras i verksamheten först när personalen är medveten om de bakomliggande normerna:

Personal behöver också reflektera kritiskt kring de metoder de använder och inte minst reflektera kring sina *egna* normer och värderingar, liksom kring sin roll som normskapare. De bör *tillsammans med* barn, elever och studerande ha ett normkritiskt perspektiv och reflektera kring vilka värden och normer som förekommer i verksamheterna, liksom vilka normer som är möjliga att förändra (2009:99).

”Varför måste man inte komma ut som hetero?” (Rädda Barnen och Rädda Barnens Ungdomsförbund, 2009)

Rädda Barnen och Rädda Barnens Ungdomsförbund har givit ut en rapport om normer kring kön och sexualitet hos barn och vuxna. Rapporten bygger på bland annat 200 ungdomars utsagor, som i Rädda Barnens ungdomsgrupper Ellen- och Allan diskuterat sexualitet och kön. Projektledare för grupperna är Hanna Sjögren och Jenny Jonstoj, nedan benämnda författarna, och de har sammanställt resultaten i ovanstående rapport. Författarna proklamerar att det är ett brott mot FN-konventionen om barns rättigheter att lärare inte uppmärksammar kränkningar, diskriminering och osynliggörande som kan uppstå kring kön och sexualitet. Sexualundervisningen i skolan upplevs vara ofullkomlig och har ofta en heteronormativ karaktär. Rädda Barnen och Rädda Barnens Ungdomsförbund vill genom denna rapport synliggöra normer och därmed motverka ojämlika maktförhållanden. Organisationerna kämpar för att Barnkonventionen efterlevs både i Sverige och ute i världen och för att barns tankar och åsikter ska synas och tas på allvar av vuxna i alla lägen. De strävar även efter att barn som befinner sig i utsatta situationer, exempelvis barnsoldater, ska få hjälp och stöd.

I rapporten nämns en underökning gjord av RFSL Ungdom (2008) där det konstateras att bi-, trans- och homosexuella skolungdomars behov inte alltid tillgodoses. I skolan respekteras inte heller deras rättigheter och lika värde av personalen. Vidare i RFSL Ungdoms undersökning står det att personal i skolan tar för givet att alla är hetero och att allt annat ses som konstigt och avvikande. I undersökningen hänvisas till forskning från 2002 som visar på att ungdomar som blir attraherade av personer av samma kön löper större risk att begå självmord. Det finns forskning som visar att 37 % av flickorna och 24 % av pojkarna som attraheras av en person av samma kön någon gång har försökt ta sitt liv. Orsakerna till detta enligt forskningsresultatet är bland annat att dessa personer har ett sämre hälsotillstånd, att de har lägre självkänsla och utsätts mer för diskriminering, hot och våld samt att de ofta har ett begränsat socialt nätverk. När det gäller transpersoner mellan 16-27 år har 27 % försökt att ta sitt liv och orsakerna till självmordsförsöken är de samma som för homosexuella ungdomar (RFSL Ungdom i Rädda Barnen och Rädda Barnens Ungdomsförbund, 2009:11-13).

Ovanstående fakta är ett bevis på att debatten om sexualitet och kön i skolan måste lyftas upp och synliggöras mer aktivt, skriver författarna till Rädda Barnens och Rädda Barnens Ungdomsförbunds rapport. I dagens samhälle handlar det om att leva upp till normen i samhället men ofta är normen en illusion. Ingen människa kan vara perfekt utan varje individ har alltid något som faller utanför det ”normala”. Utgår från att normerna förändras, det som anses normalt är skapat och konstruerat, och därför kommer det inte att finnas för alltid. Vi

bör begrunda vilka normer vi återger när vi delar in människor efter kön. Vi måste skapa en medvetenhet kring det tvådelade könssystemet och samtidigt ha kännedom om att det finns människor som inte känner sig hemma i sitt juridiska kön. Dessa människor måste få känna sig inkluderade och sedda i samhället och framför allt i jämställdhetsarbetet.

Författarna till denna rapport anser att för att kunna ifrågasätta och motverka normer måste lärare inom förskola/skola få utbildning kring hur de kan arbeta normkritiskt. Denna utbildning ska staten och regeringen stå för och delegera till kommuner och landsting, som har ansvar för att lärare och annan berörd personal får den kunskap de behöver för att arbeta normkritiskt. Det är först när lärare och pedagoger börjar arbeta normkritiskt som Barnkonventionen kan börja efterlevas rent praktiskt inom förskola/skola, menar författarna. Hårdare krav måste också ställas på skolors och förskolors huvudmän, så att likabehandlingsplanerna implementeras i verksamheterna. Detta ska kontrolleras av Skolinspektionen som kan ge sanktioner om detta inte efterföljs. Vidare tycker författarna att Barnkonventionen tydligt ska genomsyra kurs- och läroplaner, samt att elever ska ges undervisning i barns rättigheter. Regeringen ska skapa möjligheter för Skolverket att starta en kunskapsbank eller liknande, där praktiska råd ges till pedagoger och skolpersonal om hur normkritisk pedagogik kan bedrivas och hur demokrati kan efterlevas.

Resultatredovisning

Presentation av pedagoger och deras verksamheter

För att underlätta i texten när vi presenterar de olika förskolorna och dess pedagoger har vi valt att kalla pedagogerna för fiktiva namn i bokstavsordning. På skolan med litteraturprofil, här kallad Litteraturskolan, kallas pedagogen Anita. På förskolan utan uttalad profil men med leken i fokus, här kallad Lekförskolan, har vi döpt pedagogerna till Beatrice och Christina. På förskolan med genusprofil, Genusförskolan, intervjuades Disa. Slutligen intervjuades pedagoger på en förskola med Reggio Emiliaprofil, här kallad Reggioförskolan. Pedagogerna kallar vi för Ester, Fanny och Gisela.

Litteraturskolan

Litteraturskolan är belägen i ett bostadsområde i en av Göteborgs kranskommuner. De har fått utmärkelsen grön flagg på skolan vilket innebär att de medvetet arbetar för en hållbar utveckling. Skolan är en F-6-skola med oftast två parallellklasser för varje årskurs. Vi träffar Anita i personalrummet. Anita beskriver upptagningsområdet som en blandning av radhus och lägenheter, där både bostads- och hyresrätter finns representerade. Föräldrarna till barnen är mestadels etniskt svenska, men många barn har en eller båda av föräldrarna från ett annat land, till exempel från Frankrike, Libanon, Iran och Norge. Gemensamt för att de flesta föräldrarna i upptagningsområdet är att de är högutbildade, oberoende av i vilket land de har sina rötter. Anita undervisar i den ena av två förskoleklasser om 17 elever. Tidigare har hon varit förskolelärare, hon tog examen 1987 och hann arbeta i en rad olika verksamheter innan hon hamnade i förskoleklass på Litteraturskolan 2004. Sedan dess har hon genomgått lärarlyftet och nu gör en av de andra pedagogerna i förskoleklasserna också det.

Genusförskolan

Förskolan med genusprofil är placerad i lantlig miljö i en av Göteborgs yttre stadsdelar. Totalt finns det fyra avdelningar på Genusförskolan där de yngsta barnen är ca ett år och de äldsta fem år. På varje avdelning arbetar 3 pedagoger. Disa som vi intervjuar berättar att barnen som går på förskolan överlag har etniskt svenskt ursprung och det är kärnfamiljen som råder. Disa har läst till förskolelärare i Göteborg i tre år. Hon blev klar årsskiftet 1996-97 och sedan dess arbetat inom olika verksamheter. Hon började arbeta på Genusförskolan när den var nybyggd i början av 2000-talet. Disa berättar vidare att de har en genusprofil på förskolan men hon anser att alla förskolor ska ha det för de är ålagda att följa läroplanen. På Genusförskolan har de fått extra utbildning om jämställdhet eftersom hela stadsdelen deltar i ett projekt som heter Hållbar Jämställdhet, finansierat av Svenska Kommuner & Landsting. Rektorerne de har haft på förskolan har alla haft ett starkt intresse för arbete med jämställdhet och genusfrågor.

Lekförskolan

Lekförskolan ligger i en stadsdel i centrala Göteborg. Här mötte vi pedagogerna Beatrice och Christina. Förskolan är inhyst i en gammal byggnad och ger ett ombonat och hemtrevligt, men samtidigt kaotiskt, intryck. Överallt är det glitter och guld, stora färgglada tyger och massor med rosa detaljer. I tamburen har alla barn rosa lådor där deras namn är skrivna med guldpennor. Dockvrån är integrerad med ett stort piratskepp, överallt i det stora lekrummet finns utklädningskläder och leksaker, vilka skapar goda förutsättningar för olika typer av rollerkar där könsrollerna kan suddas ut. Beatrice bekräftar vår iakttagelse: ”Vi har ingen profil på huset egentligen utan vi jobbar mycket med leken inne hos oss. Det är ju våran grundtanke, att barnen ska få leka mycket och inte bli avbrutna i sin lek”

Både Beatrice och Christina tog sin förskollärarexamen i Göteborg (Mölnadal). Christina examinerades 1984 och Beatrice 1996. På lekförskolan har de båda arbetat i cirka 10 år. Beatrice berättar att förskolans upptagningsområde är homogent, med många akademikerföräldrar som är gifta och sammanboende. Knappt några har invandrarbakgrund och de tror inte det finns någon familj med tunga sociala problem.

Reggioförskolan

På landsbygden i en kranskommun till Göteborgs stad ligger den Reggio Emiliaförskola där vi intervjuar pedagogerna Ester, Fanny och Gisela. Vi går runt på de olika avdelningarna och Fanny berättar om deras Reggio Emilia profil som tydligt speglas i form av att möblerna är anpassade till barnen. Det finns en ateljé på varje avdelning där barnen kan måla och skapa. I mitten av förskolan finns ett Piazza (torg) där alla barnen på förskolan träffas vid speciella tillfällen för att umgås på olika vis.

Intervjun tar plats i personalrummet. Ester berättar att hon är barnskötare i grunden och gick ut Barn och Fritidsprogrammet i slutet av 90-talet. Hon har gått en vidareutbildning inom Reggio Emiliapedagogiken som även Fanny och Gisela har gjort vid olika tillfällen. Fanny tog examen 1979 och Gisela 1989. Både Ester och Fanny har arbetat på förskolan sedan den öppnade för 3 år sen. Fanny berättar att det finns ca 70 barn i huset och att barngrupperna kan variera mellan 15-21 barn på varje avdelning. Barn som går på förskolan är mest etnisk svenska barn men det har gått barn på förskolan som har haft föräldrar med ursprung från England, Holland, Island, Norge och Kroatien. Ester berättar vidare att deras profil kommer till uttryck i verksamheten i och med att de har arbetat fram ett gemensamt förhållningssätt.

Gisela håller med Ester och fyller i att de har fått tid till att reflektera och diskutera hur de vill arbeta och att det är väldigt viktigt.

Tema 1. Om litteraturläsning i allmänhet

Litteraturskolan

Litteraturskolan har, som namnet antyder, en litteraturprofil. Profileringen har funnits länge men dock legat i träda några år. Anita berättar att profileringen togs upp till diskussion för några år sedan, och då beslutades det att profilen skulle finnas kvar, men att det skulle bli tydligare hur den tog sig uttryck i verksamheten. Anita tror dock att när utomstående besöker skolan idag syns nog inte profilen speciellt mycket. Hur litteraturen används är upp till varje lärare, menar hon.

Det sker ju mycket inne i klassrummen, bokläsning osv. [Vi har] alltid litteraturtema varje år, där hela skolan jobbar efter samma bok och så har vi ett skolbibliotek. 6-åringarna i kommunen får alltid en bok varje år som vi jobbar med och det är häftigt när alla barnen har samma bok att läsa från och titta i. Vi haft sagovandring också uppe i skogen där barnen har fått möta på näcken och troll.

Skolbiblioteket är de stolta över, men tyvärr har de ingen bibliotekarie längre. Hon gick i pension förra året och då anställdes ingen ny, berättar Anita. Istället delas ansvaret mellan några pedagoger, som ser till att ny litteratur köps in. Förskoleklassen lånar ofta böcker i skolbiblioteket som de sen gör bokrecensioner på, till exempel om vilken sida de tyckte var finast.

Någon utbildning kring hur litteraturprofilen kan uttryckas har de inte fått. Anita berättar att några av pedagogerna gått kurser i ämnet, men de har inte fått några direktiv från rektorn. Istället handlar det om att pedagogerna själva får ta tag i eventuell fortbildning. Anita lyssnade på några program från Utbildningsradion som handlar om hur bland annat pedagoger i Rannebergen (Göteborg) arbetar med litteratur. Pedagogerna som deltog i programmen fick ha inläsningsdagar där de kunde sitta hemma och läsa in sig på ny litteratur. Anita ser stora fördelar med att göra det, annars är det lätt att bara ta en bok i bokhyllan utan att förnya sig, särskilt om man som pedagog inte brinner för barnboken, konstaterar hon.

När de ska välja vilken litteratur de ska läsa i förskoleklassen berättar Anita att hon gör på lite olika sätt. Ibland tar hon en bok för att hon vet att det är en bra bok, en bok som hon gillar själv. Vid andra tillfällen kan hon välja böcker som belyser olika teman, till exempel på hösten läser de böcker som handlar om gruppen, eftersom barnen då ska lära känna varandra. För att introducera siffror och betydelsen av att inte vara värd något kan boken *Lilla nollan* (Inger och Lasse Sandberg) läsas. Ofta har bild och skapande ett stort utrymme när boken ska bearbetas. Anita berättar:

Vi har ett sagorum och ritar mycket efter att vi har läst. Vi läser också böcker utan bilder och med bilder. Man kanske kan träna upp att få bilder inne i huvudet för många barn blir så serverade med bilder hela tiden genom media. [...] När vi är i skogen på måndagar så dramatiserar vi sagan för det är så mycket som kan distrahera barnen när vi är ute, så då är det bra att dramatisera sagan för dem och använda material från skogen.

I Litteraturskolans förskoleklasser läser pedagogerna dagligen för barnen, på eftermiddagen när barnen äter frukt. Varje måndag delas barnen in i tre grupper om ca tolv barn. När det är färre barn tycker Anita att det är lättare att ha samtal om bokens innehåll. Kåreland och

Lindh-Munther (2005) belyser även detta när de skriver att deras informanter tycker det är lättare att läsa och samtala med barnen om bokens innehåll i mindre grupper. Varannan torsdag läser de också i förskoleklassen och då får barnen rita till texten. När ett barn fyller år läser de en berättelse ur en födelsedagsbok, där kända litterära figurer, till exempel Madicken, har födelsedag. I arbetslaget har de diskuterat att de läser för lite den här hösten, och de ska försöka bättra sig.

Genusförskolan

På Genusförskolan berättar Disa att de alltid läser efter maten när de har vilostund, en stund på morgonen eller efter mellanmålet. Men det är ju ofta att barnen själva plockar en bok och sitter och tittar i och då är det viktigt att bilderna visar något annat än det traditionella. Disa förklarar att pedagogerna tidigare när de läste den traditionella sagan bytte ut de manliga karaktärerna till kvinnliga och tvärtom, något som även framkom i Kåreland och Lindh-Munthers undersökning (2005). När de till exempel läste *Rödluvan och vargen* samtalade de med barnen om att Rödluvan kunde bära stora stenar fast hon var flicka. De läste även Pippi för att hon var tuff och modig men då tyckte Disa att budskapet blev att en flicka måste vara modig och tuff för att bli accepterad som just flicka, och det behöver hon inte vara. Därför tycker Disa att de böckerna som har givits ut de senaste åren är så bra för att de speglar en annan bild. Där kan flickor vara söta och rosa men ändå ta plats. Det är sådan litteratur som de i nuläget satsar på att köpa in till förskolan.

Lekförskolan

På Lekförskolan har de inte lagt in läsningen i planeringen, den sker spontant, oftast någon gång om dagen men inte nödvändigtvis. Pedagogerna anser inte att böcker behöver ta så stor plats på deras förskola eftersom föräldrarna läser mycket hemma med barnen, utan istället fokuserar de på barnens lek. Christina berättar att föräldrarna ofta går till biblioteket med barnen: ”Böcker känns inte som det viktigaste här. För dom får väldigt mycket tillgodosett hemma. Med läsning och gå till bibblan, var och varannan hör man att ”nu går vi förbi där [biblioteket]”. Nu i juletid har pedagogerna dock förberett sex böcker var, som de turas om att läsa under samlingarna. Istället för att barnen ska få en leksak i en julkalender får de en saga, berättar Christina. De lyssnar alltid på inspelade böcker efter lunchen men det kan vara svårt att hitta nyare böcker som är inlästa, ofta blir det äldre böcker.

Lekförskolan deltar i bokjuryn (ett litterärt pris som röstas fram av barn och ungdomar 0-19 år). Det innebär att de får en låda av biblioteket med böcker utgivna under året som barnen får recensera och rösta på vilken de tyckte mest om, berättar Christina. Hon tycker att den bibliotekarie de samarbetar med är väldigt duktig. Men det är svårt att ge tid åt boken, Christina förklarar att de ofta blir avbrutna när de ska läsa, av att det ringer på dörren eller kommer en hantverkare. Dessutom ska de förhålla sig till alla frågor som barnen ställer och som gör att läsningen styckas upp. På förskolan har de förmånen att få besök varje torsdag av en kvinna som de kallar för allas ”mormor” som kommer och läser med barnen. Christina berättar:

Hon tar två eller tre barn varje gång som hon sitter en timme med och då har hon valt ut böcker och det är ju jättebra i de här stora barngrupperna. Det är så skönt när hon kommer. [...] Vi är så glada att hon ger barnen den här fina stunden, den här närheten. Hon vill gärna visa oss vilka böcker och hon brinner själv för de här böckerna som hon har valt ut. Hon går ju till biblioteket och lånar.

På förskolan pågår även ett nostalgitema där de läser många äldre barnböcker. Barnen har fått i uppgift att ta reda på vad deras föräldrar gillade att läsa när de var små. Pedagogerna lyfter upp några böcker de har samlat in: böcker av Elsa Beskow, Totte och Emma-böckerna av Gunilla Wolde och socialrealistiska böcker så som Ola-böckerna (Monica Gydal). Christina tycker att många samtalsämnen kan utgå från boken:

Man pratar ju så mycket och man får in matematik, man får ju in så mycket varje gång man läser en bok. Man stannar upp vid bilderna, jag tycker bilderna är väldigt viktiga. Se om man får igång en dialog, om det är något som intresserar.

Lindö (2005) skriver att om barnet känner en trygghet i dialog med pedagogen under högläsningen kan det sätta igång identitetsskapande hos barnet. Det är då ytterst viktigt att barnet får ta del av mångsidiga berättelser från olika kulturer och olika levnadssätt så att inget barn känner sig utanför i sin identitet.

Reggioförskolan

Gisela på Reggioförskolan berättar att de har haft möjlighet att gå på gemensamma fortbildningskurser eftersom deras chef värnar om att alla ska känna att kursernas innehåll berör samtliga i verksamheten. På grund av detta befinner sig pedagogerna på samma nivå i sina samtal och kan utvecklas i sitt arbetssätt. I Skolverkets rapport (2009) konstateras att det är viktigt att tillsammans reflektera över de normer och värderingar som är rådande.

På förskolan finns det olika grupper som har uppkommit genom pedagogernas intressen. Bland annat finns utegruppen som har fördjupat sig i utomhusmiljön, piazzagruppen, som utvecklat Piazzans möjligheter, samt litteraturgruppen som består av henne, Fanny och Ester. Pedagogerna förklarar att i början arbetade litteraturgruppen med att skaffa litteratur till sig själva och till barnen eftersom ekonomin var väldigt stram första året. De fick utgallrade böcker från biblioteket men även en del böcker från föräldrar. När de startade upp tema *lika-olika* på förskolan förra året började de granska sina böcker närmare. Fanny berättar att de fick en chock när de läste böckerna mer ingående och upptäckte hur många fasta könsroller och värderingar som följde med böckerna. De valde därför att plocka bort vissa böcker för att de inte delade de värderingar som böckerna förmedlade. Dock har pedagogerna valt att plocka in en del böcker i verksamheten igen som barnen tyckte om, men de är noga med att föra samtal kring dessa böcker med barnen. Björkman (2010) skriver att det är viktigt att som pedagog välja sitt material med ett normkritiskt fokus och synliggöra för sig själv och för barnen/eleverna att det som står skrivet bara visar *en* del av sanningen. ”Det mest användbara normkritiska undervisningsverktyget är således synliggörandet (störandet) av materialet och diskussionen om detta för att visa hur vår bild av världen ständigt begränsas” (Björkman, 2010:171).

Ester berättar att de idag läser för barnen på morgonen och efter maten när de har vilostund. De har då valt att dela upp barnen i två grupper eftersom de anser att läsningen bli mer givande i mindre grupper, något som även framkom i Kåreland och Lindh-Munthers undersökning (2005) samt i våra övriga intervjuer. Men mest givande anser pedagogerna på Reggioförskolan att läsningen blir när barnet själv tar initiativ till läsningen.

Tema 2. Om hur pedagoger förhåller sig till normbrytande barnlitteratur

Litteraturskolan

När vi frågar hur Anita på Litteraturskolan definierar normbrytande barnlitteratur svarar hon att det för henne handlar om litteratur som faller utanför det kommersiella, det som inte är så "vanligt". Anita tror att det gäller att se till sig själv, till sin egen uppväxt och den situation man själv lever i. Björkman (2010) skriver att en av den normkritiska pedagogikens utgångspunkter är att för sig själv synliggöra de normer en är en del av. Anita tänker att vad normbrytande barnlitteratur innebär är präglad av vad man själv är för människa, varje person måste utgå från sina egna åsikter och föreställningar: "Jag fattade ju inte när jag flyttade från Gnosjö i Småland att man kunde bo i lägenhet när man hade barn. Man är präglad från sin uppväxt", konstaterar Anita. Böcker om barn med två mammor eller två pappor kan i dagens samhälle ses som normbrytande om homosexualitet anses vara det, fortsätter Anita. Hon nämner även att kriminalitet kan anses vara normbrytande i en barnbok.

Anita kan inte komma på några titlar på böcker som hon anser vara normbrytande. Efter en stunds funderande nämner hon *Lill-Zlatan och morbror Raring* (Pija Lindenbaum). När det gäller genusperspektivet försöker Anita välja bort de böcker som hon uppfattar som stereotypa och omoderna, eftersom det annars kan sända fel signaler till barnen. Däremot en traditionell bok som *Pippi Långstrump* kan ses som normbrytande eftersom Pippi är en stark flicka. Anita har inte stött på så många böcker som handlar om olika funktionshinder däremot en hel del barnprogram som tar upp det. Hon nämner boken om *Bill och Bolla* (Gunilla Bergström). Anita begrundar sin läsning och inser att hon behöver utvecklas i sina val av litteratur:

Jag läser inte medvetet normbrytande barnlitteratur, det kan jag säga att jag inte gör. Det är mer att jag tänker efteråt när jag har läst klart att boken var normbrytande. Det är inget aktivt val från min sida. Vissa sådana böcker kan jag ha svårt att läsa ibland för jag tänker: måste barnen veta allting? Det kan vara en sak om man har ett sådant barn i gruppen, men visa saker kanske man inte behöver ta upp... men det kan ju vara bra om något barn känner någon som har det så. Där brottas man mot sig själv liksom, och där finns en utvecklingsmöjlighet från min sida. Helt klart.

I Rädna Barnens och Rädna Barnens Ungdomsförbunds rapport (2009) står det att vuxna ska arbeta aktivt för att synliggöra de normer som kränker barn som inte passar in i heteronormen. Så länge det finns olika normer i samhället som talar om hur du ska vara och agera som kvinna eller man samt att du ska förälska dig i motsatta könet för att vara "normal" så finns det människor i vårt samhälle vars rättigheter inte tillgodoses.

När vuxna människor som arbetar med barn och ungdomar omedvetet eller medvetet återger dessa normer kränks barns och ungas rättigheter. Enligt Barnkonventionen så skall dessa rättigheter vara absoluta och vuxna är därigenom tvingade att arbeta för att tillgodose och uppmärksamma alla barn. (Rädna Barnen och Rädna Barnens Ungdomsförbund, 2009:20)

Genusförskolan

Disa anser att normbegreppet är ganska brett men hon tycker att när en flicka gör en pojksak och tvärtom kan det ses som normbrytande. Normbrytande kan även vara att läsa om barn som bor med samkönade föräldrar. Hon berättar att de precis har köpt in böcker från Olika förlag som bryter de traditionella könsmodellerna. En bok heter *Vad gillar du att göra?* och är skriven av Pamela von Sabljar. Den passar både till de små och stora barnen för den handlar om olika barn och vad de gillar att göra, som till exempel Sofia som gillar att spela fotboll,

förklarar Disa. Hon tycker att den är bra för den vrider om och ifrågasätter könsrollerna. Disa visar en annan bok som heter *Vad ska du bli när du blir stor?* av samma författare och som även den bryter traditionella könsmonster. I boken står att läsa om en pojke som vill bli barnmorska och en flicka som vill bli brandman. Ett annat bokförlag som heter Lilla e arbetar även de med att motsätta sig traditionella könsmonster. I boken *Lia och Leo* (Carina Wilke) visas att barn inte behöver göra vissa saker bara för att de tillhör ett visst kön. Lia och Leo är tvillingar och är trötta på att deras föräldrar vill att Leo ska måla båten när han vill baka bullar och tvärtom, så de bestämmer sig för att byta liv för en dag. Disa berättar att till många av Lilla e:s böcker följer handledningar om hur vuxna kan diskutera bokens innehåll med barnen.

Disa tycker även att det är bra att barnen matas med bilder som är normbrytande:

De här böckerna har vi jobbat väldigt mycket med, som handlar om prinsessor som är söta och rosa men som har boxningshandskar och tacklas hårdast på hockeymatcherna. Så då hade vi en kille som ska vara tuff för det mesta men då kom han ut i klänning och högklackat och med ett svärd. Och det tror jag beror på att han har sett bilderna och att det är okej att göra så, hade han inte sett bilderna så hade han aldrig gjort så. Jag ser ju att bilderna spelar roll för att bryta de stereotypa bilderna av flickor och pojkar.

Kåreland och Lindh-Munther (2005) skriver att illustrationer kan säga mer än ord, de är del av det som berättas i boken. Bilderna kan inspirera barnen till eget skapande bidrar till deras identitetsskapande. Nya berättelser och lekar kan födas genom att bilderna fokuseras istället för texten.

Pedagogen berättar att de har försökt få tag på boken *När Malins mamma gifter sig med Lisa* (Lundborg & Tollerup-Grkovic) som handlar Malin som har homosexuella föräldrar men att den var slut på förlaget. Disa tycker det är synd för det är också en bok som är viktig att läsa och som är normbrytande. Disa säger att det finns en bok som handlar om en morfar eller farfar som är uteliggare och därför pratar inte barnets föräldrar med honom. Det är en bok som är normbrytande om man ser till stadsdelen där förskolan är belägen, där det lever många välbärgade familjer i villa, menar Disa och fortsätter:

Och jag kan säga att jag skulle ha känt mig osäker att läsa en bok som handlar om en uteliggare speciellt i ett område som detta, när fasaden ska vara så himla fin men innanför väggarna är det säkert inte så fint. Men föräldrarna är värtaliga och jag hade känt mig osäker att tala om på ett föräldramöte att detta är vår senaste bok, för jag vet inte hur den skulle tas emot.

Disa berättar vidare om *Alfons* av Gunilla Bergström som hon finner normbrytande eftersom Alfons är mjukis och bor själv med sin pappa och det speglar ju en annan familjekonstellation än kärnfamiljen.

Lekförskolan

Beatrice och Christina på lekförskolan har kommit i kontakt med Vilda-böckerna (numera inom Olika förlag) och tycker att de kan ses som normbrytande. Normbrytande kan vara böcker om annorlunda familjer och kulturer, menar pedagogerna. De har läst en bok om en alkoholiserad pappa, *Trollpappan* av Cecilia Torudd, en bok som Beatrice tyckte kändes lite farlig och märklig att läsa i en barngrupp, just för att den gick utanför gängse normer. Beatrice funderar vidare:

Det som skiljer sig från det normala för det [enskilda] barnet tycker jag egentligen är normbrytande, sen är det ju ett generellt ord överhuvudtaget. Det kan ju vara normbrytande för ett

barn som lever i en familj med gift mamma pappa, att läsa en bok om en skild pappa som flyttar hit och dit... För det barnet är ju en normbrytande bok då.

När det gäller utbudet på normbrytande barnlitteratur på förskolan är det begränsat. Det var meningen att Christina skulle köpa in böcker från Vilda (Olika förlag) men det blev inte av. Pedagogerna berättar att på det närmsta biblioteket är utbudet på normbrytande barnböcker begränsat och det som finns är oftast utlånat. Kåreland och Lindh-Munther (2005) hänvisar till Maj Asplund Carlsson som menar att förskolans barnboksutbud tydligt präglas av en dold litterär kanon som fokuserar en samling välkända barnbokstitlar, tillgängliga på i stort sett alla förskolor, men där nyutkomna författare och ny litteratur har svårt att etableras.

Det finns heller inte ekonomiska förutsättningar på Lekförskolan för att köpa in böcker. Pedagogerna kan inte komma på så många titlar på normbrytande böcker men berättar att de läst böcker om fränskilda föräldrar och någon bok där föräldrarna var homosexuella, vilket blev extra aktuellt när de hade en flicka på avdelningen med två pappor. Kumashiro (2002) menar dock att det är viktigt att synliggöra de normer vi är en del av genom lika förutsättningar, och inte bara när det normavvikande förekommer i gruppen. Vad som händer när normer förblir osynliga är också viktigt att diskutera (Nordenmark & Rosén 2008).

Reggioförskolan

Fanny berättar att det har varit problematiskt med den litteratur som barnen tar med sig hemifrån:

Det har ju varit mycket att barnen har tagit med böcker och då har det blivit mycket rosa böcker, som handlat om Prinsessor och My Little Pony, och jag hade kanske inte valt att ta in sådana böcker men man får se till att använda något annat som komplement och att man diskuterar böckerna med barnen. Det är ju något som finns i deras verklighet.

Lindö (2005) skriver att genom Internet, reklam, tv-spel med mera har barnens fritidsintressen fått mer utrymme i skolans värld och pedagoger får arbeta allt hårdare för att uppdatera sig om barnens populärkultur. De tvingas också att hitta material som fungerar som en motpol till den stereotypisering som media skapar av till exempel kön. Det är viktigt som pedagog att inte blunda för medias inflytande på barnen utan lyfta in barnens intresse i undervisningen och problematisera det.

Böcker som har fungerat bra som komplement är böcker som förskolan har köpt in från Olika förlag, böcker som pedagogerna anser är normbrytande barnlitteratur i många avseenden. Förskolan har ett samarbete med förlaget där litteraturgruppen korrekturläser manus och agerar bollplank till förlaget. Som tack får de böckerna gratis. Fanny berättar att Olika förlag även har handledningar till böckerna som går att ladda ner från nätet. Även handledningarna har pedagogerna varit med och tyckt till om. Gisela poängterar att bilderna i böckerna spelar väldigt stor roll. I Olikas böcker har arbetas det mycket med könskoder och det kommer fram i bilderna. I en bok som handlar om en morfar och en mormor (av Cecilia Rihs) är det morfar som har blommiga byxor på sig. Böckerna visar att det inte behöver vändas helt på könsrollerna utan både mormor och morfar mångsidiga och kan olika saker. Pedagogerna tycker att det är bra att Olikas böcker inte bara handlar om barn utan om olika generationer.

De anser också att det är viktigt med barnböcker som behandlar olika normer som till exempel etnicitet, sexualitet, handikapp, sjukdom och kön. Ester berättar att hon även eftersöker böcker som tar upp döden för hon har märkt att det finns barn som har ett behov av att prata om vad som händer när människor och djur dör. Pedagogerna ser ett problem när de ska läsa

om barn från andra länder för böckerna handlar ofta hur barnet lever i landet långt borta. Det finns inte så många böcker som tar upp hur barn från andra länder har det i vårt samhälle. Sådana böcker efterfrågar pedagogerna mer av.

Fanny berättar vidare att hon läste en bok för barnen som handlade om en kvinna som arbetade som veterinär. På bilden satt kvinnan i rullstol och barnen ifrågasatte om hon kunde arbeta som veterinär när hon satt i rullstol. Fanny berättar att hon och barnen fick igång en bra diskussion kring hur det kan vara att sitta i rullstol och menar att det verkligen behövs barnböcker som handlar om hur det är att ha ett funktionshinder. Kåreland och Lindh-Munther skriver att "[b]ilden i bilderboken är lika viktig och betydelsebärande som texten. Bilderna berättar sin historia, som på olika sätt samspelar med den historia som texten förmedlar" (2005:63).

Tema 3. Om att arbeta med normbrytande barnlitteratur

Litteraturskolan

Anita på Litteraturskolan läser inte medvetet normbrytande barnlitteratur, men om hon skulle göra det skulle hon ta hjälp av en bibliotekarie, för hon tycker de är duktiga på att välja ut böcker och komma med tips och råd. Anita funderar även över hur de som arbetslag skulle gå tillväga om de skulle läsa normbrytande barnlitteratur:

Vi [pedagoger] skulle läsa igenom boken först och sedan tänka ut frågor som skulle kunna komma från barnen, och även frågor som man har tänkt på innan själv och i arbetslaget. Det är viktigt att veta var man står så det inte blir fördömande istället och viktigt att ha samtalet efteråt när man har läst. Bra att utgå från på vilken skola man jobbar på och vad man har för upptagningsområde. Göteborgsregionen har ju ganska homogena upptagningsområden och det varierar nog från skola till skola.

I samtalet kring den normbrytande barnboken tänker Anita att utformningen skulle bero på hur många barn hon skulle läsa med: ju fler barn, desto svårare att samtala under tiden läsningen pågår eftersom risken är stor att barnens associationer svävar iväg långt från bokens innehåll. Då väljer hon hellre att ta samtal och funderingar efter att boken är färdigläst. Är det dock svåra ord menar Anita att det är viktigt att förklara dem direkt så att barnen kan följa med i texten.

När det gäller vårdnadshavarna tror Anita att det är olika hur de skulle reagera om de läste normbrytande barnböcker i förskoleklassen:

Det är nog väldigt olika, och det vet man inte hur de ska reagera. Det kan vara de föräldrar som man minst skulle tänka sig reagera för att det kan trigga igång något hos dem. Det kan ju vara så att föräldrar tänker varför ska man ta upp ett sådant ämne för barnen, de är ju så små?

I en parallell rapport från Skolverket (2009:327) om tillämpningen av barn- och elevskyddslagen framkommer att personal i förskolan inte anser att barn, på grund av deras låga ålder och mognadsgrad, berörs av frågor kring sexuell läggning. Personalen uppvisar en viss omedvetenhet kring att barn kan komma i kontakt med andra samlevnadslevnadsätt än det heterosexuella. Dock möter barn i sin vardag vuxna med olika livsstilar vilket medför att frågor om sexuell läggning angår barnen i högsta grad.

Genusförskolan

Disa berättar att det är viktigt att fånga upp de frågor barnen har när pedagogerna läser normbrytande barnlitteratur för barngruppen:

En flicka tyckte det var pinsamt med en pojke som hade kjol i en bok. Då får man lyfta upp det och prata om det. Ju äldre barnen blir desto mer tränar de på sin könsroll och då är vi där och försöker störa den könsrollen lite grann.

På förskolan har de något som de har valt att kalla valstunden som går ut på att barnen får välja mellan ett antal aktivitetskort som t.ex. kan vara att leka med tågbanan. När barnen ska välja kort går pedagogerna efter en lista där den som står överst får välja först. Den som är sist på listan måste ta det sista kortet men nästa dag får han/hon välja kort först. Detta leder till att barnen vågar testa på nya aktiviteter och att nya lekkonstellationer bildas.

I verksamheten försöker Disa och hennes kollegor arbeta i många parallella spår när det gäller att synliggöra mångfalden i samhället. De har börjat köpa in material i form av hörapparat och kryckor till dockor. Pedagogerna har fått hjälp av en genusvetare att köpa in etniska dockor. På samlingsen sitter de på en mångfalddsmatta som visar barn från olika delar av världen iklädda nationaldräkter. Disa berättar att mattan har varit utgångspunkt i många diskussioner om utseende och hur olika vi kan vara som människor. Sörensdotter (2010) skriver att med ett intersektionellt perspektiv ligger fokus inte enbart på normer kring genus och sexualitet, utan även kategorier så som klass, ålder, funktionsförmåga och etnicitet behandlas. Det är viktigt att se samspelet mellan olika normer eftersom alla människor är del av olika normer i olika sammanhang (Nordenmark & Rosén, 2008). Få människor uppfyller normerna helt, och få är helt utanför.

Pedagogerna har även observerat sig själva i sitt bemötande till barnen, berättar Disa:

Vi har observerat varandra och försökt hjälpa varandra i hur vi bemöter barnen. Jag har ett exempel på att jag vid ett tillfälle lyfte upp en flicka som var ca 2 år och sa ”tussi luss” till henne, och det hade jag ju aldrig gjort med en kille. Viktigt hur man bemöter barnen.

När det gäller normkritisk pedagogik är det viktigt att påpeka att det är tillåtet att göra misstag, menar Björkman (2010). Misstagen är en förutsättning för att bli medveten om vilka normer som styr en själv och ens handlanden.

Lekförskolan

Pedagogerna på Lekförskolan brukar tänka mycket på genus när de läser, och eftersom de flesta böcker har pojkar i huvudrollen brukar de ändra så att det handlar om flickor. Även i sånger brukar de ändra könen om det upplevs som stereotypt. Christina berättade att de brukar dramatisera sagor och sånger. Vid ett tillfälle arbetade de med sången ”En bonde i vår by” och Christina hade lagt fram små dockor, både män och kvinnor, som barnen fick välja bland när de sjöng:

Och då första gången en kille skulle göra så tog han en manlig bonde, och när bonden skulle ta en fru så tog han en man. (sjunger) ”Och bonden tar en man...” Och det var ingenting konstigt med det. Det tyckte han var helt okej.

Christina och Beatrice berättar att de flesta barnen har någon i deras närhet som är homosexuell och därför tycker varken barn eller vårdnadshavare att det är något märkvärdigt.

Vidare berättar Christina att mormodern som kommer och läser med barnen är ganska konservativ men eftersom hon får hjälp av bibliotekarien med att välja böcker så finns genusperspektivet med. Kåreland och Lindh-Munther (2005) skriver att förskolan som social arena utgör en mycket viktig del när det gäller hur barn skapar medvetande om sitt kön. De menar att "[k]önsidentiteten formas i social interaktion, i förhandling med andra och genom det vardagliga samspelet med andra" (2005:71). Beatrice berättar:

Det är ju lite spännande om man frågar barnen vad dom tror att djuret har för kön och då är det ofta en han. Att det är det manliga som är normen så att säga. Och det är det vi jobbar rätt mycket med, även bland föräldrarna när man pratar om det som är lite farligt egentligen, att pojkar ska klä sig som flickor, det är lite läskigt men att flickor klär sig som pojkar är ju bara bra! Vad bra det är och toppen! Och det är ju det vi försöker vi jobba med. Det är ju inte farligt för pojkar att vara mjuka.

I Rädda Barnens och Rädda Barnens Ungdomsförbunds rapport (2009) står det att flickor stiger uppåt i könshierarkin när de anammar mer s.k. maskulina uttryck, medan pojkar anses sänka sig när de anammar mer s.k. feminina uttryck. Det beror på att mannen och maskuliniteten ses som norm i det västerländska samhället och således är det som skall eftersträvas.

När Beatrice och Christina ska läsa en normbrytande barnbok upplever de inte att de läser på något annat sätt än när de läser en "vanlig" bok. Pedagogerna menar att det alltid är viktigt att veta vad det är för bok de är på väg att börja läsa för barnen, så de vet vilka frågor som kan dyka upp, att de är mentalt förberedda. De för inte aktivt problematiserande samtal med barnen, utan samtalen uppstår på barnens initiativ, det är barnen som får styra och deras frågor som står i fokus. Beatrice konstaterar att det viktiga är att normalisera istället för att problematisera. Hon summerar:

Men det är egentligen att man tittar hur ens barngrupp ser ut. Vilka barn är det som finns? Vilket behov kan finns? Och sen utgå från de barnen när man läser och se vad som kan tänkas komma upp. För jag tycker inte att man ska ställa (frågor) utifrån vad man tror kan vara intressant utan att man lyssnar in och ställer utifrån det.

[---]

[A]tt det ska vara så speciellt [det normbrytande], de är ju det som man inte vill att det ska vara. Jag vill inte problematisera saker som inte är ett problem".

Reggioförskolan

Pedagogerna berättar att när de fick Olikas böcker och började läsa om samkönade föräldrar så var de lite skeptiska till hur barnen skulle reagera eftersom de flesta barn lever i kärnfamiljer. Men de fick inga reaktioner alls från barnen och de blev lite chockade och undrade om barnen verkligen köper allt de säger. Men sen kom de på att storyn i böckerna var så bra, att det var det som barnen valde att fokusera på. Då valde pedagogerna att inte lyfta upp att huvudkaraktären i boken hade två samkönade föräldrar. Lyfter inte barnen upp ämnet om samkönade föräldrar och vill prata om det, så belyser inte heller pedagogerna det. Fanny berättar:

Vi i gruppen har diskuterat att barnen inte har några referenser till det här [samkönade föräldrar], de vet inte att det kan vara så. Men de vet ju att två mammor kan gifta sig för det har deras mammor också sagt men de kan inte få in det i sin tankevärld. Men den dagen de möter det så ska det ha funnits med i litteraturen som en naturlig del, för dessa barnen också.

Jan Nilsson (2007) skriver att vi redan som barn har olika förkunskaper och erfarenheter om oss själva och om världen. I barnboken möter barnet flera sätt att leva som gör att deras

uppfattningar om världen kan ifrågasättas och omstruktureras. Barnet får möjlighet att känna sig delaktigt och bekräftat genom de olika livsstilar som presenteras i boken.

Pedagogerna är överens om att deras uppgift inte är att peka ut olikheterna utan att naturalisera dem. På så sätt får barnen med sig detta förhållningssätt redan från tidig ålder och när de blir äldre kan de själva börja ifrågasätta hur normerna i vårt samhälle fungerar. Fanny berättar att hon hade en diskussion med en mamma till en adopterad flicka som ville att de skulle lyfta upp adoption i barngruppen men pedagogerna valde att inte göra det. Gisela förklarar varför:

Om vi skulle haft det som projekt så har ju vi bestämt att just detta är avvikande, men vi har ju egenskaper allihop som vi kan välja att lyfta fram, t.ex. att Kalle är avvikande för att hans föräldrar inte har någon bil. Vi är ju olika allihop.

Nordenmark och Rosén (2008) skriver om Kumashiros andra strategi, utbildning om ”den andre”, som handlar om att bättra på kunskapen om olika minoritetsgrupper och på så sätt sudda ut hotbilden och göra dem mindre främmande för människor inom den rådande normen. Genom inkluderande pedagogik kan annorlunda normaliseras utan att det behöver stereotypifieras, exempelvis genom att läsa barnlitteratur med varierande familjekonstellationer.

Pedagogerna betonar återigen att det handlar om att läsa utan att värdera. Om det de läser är normalt för dem så överförs de värderingarna till barnen. Gisela berättar att det är viktigt att ha läst igenom boken innan den läses för barnen. Om de själva har tänkt igenom var de står i förhållande till det boken behandlar så tvekar de inte i själva läsögonblicket. Ester berättar att de även har arbetat mycket med hur de bemöter barnen:

Vi försöker att inte heller där lägga någon värdering i om en flicka har fått en ny rosa tröja, utan säga att jag ser att du har fått en ny tröja istället för att säga att den var gullig. Bekräfta på annat sätt.

Vårdnadshavare har inte reagerat på att pedagogerna läser normbrytande barnlitteratur för barnen och det tror Fanny beror på deras attityder till den normbrytande litteraturen:

Jag tror att mycket handlar om vårt förhållningssätt till böckerna som gör att det inte blir så stor apparat kring det, utan att vi naturaliserar det hela och lägger ingen värdering i det ena eller andra.

Pedagogerna säger att litteraturgruppen har fungerat som ett bra stöd och att det varit en stor tillgång att kunna diskutera litteraturen med varandra på avsatt tid. De tycker att Olikas böcker är väldigt viktiga och nödvändiga i verksamheten för att visa barnen olika sätt att vara och leva. Om de bara haft Olikas böcker som vänder på könsrollerna så skulle nog några barn ha svårt att identifiera sig i barnböckerna, anser samtliga pedagoger. Fanny berättar:

Vi har en kille som blev så arg på en bok från Olika förlag för att de saker han tyckte om att göra, de gjordes av en tjej och han kunde inte identifiera sig med detta. Han ska hamra med riktiga verktyg som pappa och gå ut med hunden med pappa. Så det var väldigt jobbigt för honom att läsa dessa böcker.

Gisela avslutar med att säga att det är viktigt att ha böcker som handlar om pojkar och flickor som gillar att göra samma saker, att det ska vara likvärdigt. Det handlar om att ha en mångfald när det gäller barnlitteratur. Vissa ämnen kan dock vara lite känsliga att läsa för barnen, som till exempel insemination. Fanny menar det kan bli aktuellt att läsa en bok som behandlar insemination om de på förskolan har barn som kommit till på det sättet.

Presentation av bokförlag

Olika förlag

Marie Tomicic har arbetat som lärare och forskare på Linköpings Universitet innan hon startade Olika förlag 2007 (www.olika.nu). För några år sedan blev också Karin Salmsons Vilda förlag en del av Olika förlag och de tror att de tillsammans har möjlighet att bli starkare. Karin Salmson är författare och föreläsare i grunden och har skrivit en del barnböcker för IKEA samt böcker för vuxna. Olika vill arbeta med att ifrågasätta och utmana de könsroller som finns i vårt samhälle och genom böckerna visa variation i olika sätt att leva och vara som människa. Både Marie och Karin är genusmedvetna och vill genom sina böcker utmana omoderna traditioner och normer inom litteraturen. De brinner för miljön och alla Olikas böcker är numera miljömärkta vilket Karin anser att även de stora bokförlagen borde satsa på.

Rabén & Sjögren

Rabén & Sjögren är ett av de största barn och ungdomsbokförlagen i Sverige och ger ut böcker av många etablerade och kända författare både från Sverige och från andra länder (www.rabensjogren.se). Förlaget är en del av Norstedts Förlagsgrupp som grundades 1823. På Rabén & Sjögrens hemsida står att en barnbok utgiven av dem ska uppfylla vissa kriterier: boken ska ha en berättelse som roar och berör, en bra språkbehandling, ett genusperspektiv samt en genomarbetad layout. 2010 gav förlaget en bok av Pernilla Stalfelt i julklapp till alla riksdagsledamöter. Boken heter *Alla barns rätt* och förklarar Barnkonventionen för barn på ett enkelt och roligt sätt. Rädda Barnen och Rädda Barnens Ungdomsförbund (2009) efterlyser genom sin rapport att just Barnkonventionen ska genomsyra den pedagogiska verksamheten och att barn och elever på ett lättfattligt sätt ska lära sig om barns rättigheter, något Saltfelts bok kan bana väg för. Det är viktigt för Rabén & Sjögren som bokutgivare av barnböcker att barn ska behandlas med förståelse, respekt och nyfikenhet eftersom förlaget vilar på en humanistisk grund där alla människor är lika värda. Det är viktigt att i barnböcker skildra barnens perspektiv vilket är något Rabén & Sjögren alltid bär med sig och skildrar i sina barnböcker.

Sagolikt förlag

Sagolikt förlag består av Anette Skåhlberg som är författare och Katarina Dahlquist som är illustratör (www.sagoliktbokforlag.se). De startade upp Sagolikt förlag våren 2008 för att de ville skapa böcker som berättar för barn att det finns olika sätt att vara och att leva. Genom deras böcker vill de bevara den gamla traditionella sagan men låta den kliva in i modern tid. Barn ska kunna läsa böcker och kunna känna igen sig oavsett religion, utseende, ålder, hudfärg eller kön. Anette och Katarina vill att barn med hjälp av deras böcker ska känna mod att gå sin egen väg hur den än må vara, samt att med hjälp av sagan växa som människa och individ. Sagolikt bokförlags vision är följande:

-Bryt normerna! Befria sagorna! Väck läslusten!

Vombat förlag

Vi träffade Alle Eriksson, förläggare på bokförlaget Vombat, och ägare av butik Hallongrottan i Stockholm. Vombat är ett barn- och ungdomsbokförlag med queerfeministisk intersektionell grund och startades 2008 av Alle. Hon tyckte att det i barnbokens värld fanns

en lucka att fylla, alla barn har rätt att få sin verklighet speglad. Litteraturen innan de små förlagen kom var homogen och stereotyp, de speglade varken hennes eller vår verklighet, menar Alle. På Vombats hemsida sammanfattas syftet: ”Tanken med våra böcker är att visa de många olika aspekterna av barn och ungdomars liv utan att det som bryter mot normen framställs som avvikande eller något som måste problematiseras” (www.vombatforlag.se).

Tema 1. Om förläggarnas förhållande till normbrytande barnlitteratur

Olika förlag

Karin som är förläggare på Olika förlag anser att normbrytande litteratur är det som bryter mot det som tas för självklart. Hon säger också att det är viktigt att se till sig själv och vilka normer man vill normalisera. Nordenmark och Rosén (2008) skriver att Kumashiro menar att det är av stor betydelse att synliggöra för sig själv vilka normer och maktstrukturer man är en del av. Karin menar att det är viktigt att inte problematisera det normbrytande för det är då det bli effektivt. Deras böcker tar upp bland annat empati, solidaritet och godhet. För henne innebär demokratibegreppet att spegla alla människor i barnböckerna. Det finns olika sätt att vara och leva och det vill Olikas böcker visa och förmedla. Karin anser att boken är ett bra verktyg att använda sig av när pedagoger arbetar med att synliggöra normen för den ger konkreta upplevelser för barnen. Jan Nilsson (2007) skriver att barnet i barnboken kan möta karaktärernas erfarenheter och på så sätt breddas förståelsen för samhället och omvärldens utformning. Karin förklarar att om till exempel en pojke tycker att pojkar inte kan ha rosa kläder kan den vuxne läsa en bok där pojkar har rosa på sig. Hon säger även att alla upptagningsområden kanske inte har en regnbågsfamilj och då kan barnen möta en regnbågsfamilj i bokens värld istället.

Rabén & Sjögren

Helena tycker att normbrytande barnlitteratur är det som går utanför den rådande normen/normerna som till exempel alkoholism, utsatthet, misshandel, död och incest. Hon säger att Rabén & Sjögren har fått kritik i media den senaste tiden för att de censurerar och inte väljer att skriva om de problem som barn möter i sin vardag. Men Helena tycker att kritiken är felaktig och poängterar att de inte alltid behöver skriva om det som är svårt, utan vill lyfta fram saker som barn upplever är roligt och bra i sin vardag också. Tyvärr får Rabén & Sjögren inte in så många manus som belyser hur det är att ha ett funktionshinder, något Helena efterlyser mer av och anser är viktigt. Hon berättar att de fick ett manus för en tid sedan som handlade om en pojke som hade ADHD. De valde dock att inte publicera boken på grund av att de ansåg att det är nödvändigt att lyfta upp boken i klassrummen och samtala kring ämnet. Helena förklarar att Rabén & Sjögren inte kunde garantera att detta skulle göras och då valde de att inte publicera.

Helena tycker även att det är av stor betydelse att ge ut böcker som handlar om samkönade relationer och nämner *Lill-Zlatan och morbror raring* (Pija Lindenbaum) en bok som Rabén & Sjögren har gett ut. Men det är viktigt att böcker som behandlar homosexualitet har en bra story anser Helena, och säger att Rabén & Sjögren inte ger ut böcker som handlar om samkönade föräldrar bara för att det ligger i tiden, utan de måste hålla hög kvalitet. Förlaget vill att fler författare med mångkulturell bakgrund ska skicka in manus till förlaget, eftersom de i nuläget mest får in författare med svensk bakgrund.

Sagolikt förlag

Anette började skriva barnböcker för hon kände en frustration över att det saknades barnböcker som var normbrytande och att alla människor inte synliggörs i barnlitteraturen. Hon säger att normer är till för att brytas och att Sagolikt bokförlag vill öppna upp för mångfald och spegla olika sätt att vara. Björkman (2010) menar att vi kan skapa en möjlighetsarena som tillåter alla barn att vara och att utvecklas i samspel med den egna identiteten. Inom möjlighetsarenan är det viktigt att vara uppmärksam på begränsande normer och inte förutsätta att någon är på det ena eller andra sättet.

Sagolikt vill bevara den klassiska sagan men föra in det normbrytande. Katarina säger att det är viktigt att normalisera det normbrytande och inte problematisera. Pedagogen Beatrice på Lekförskolan anser också att det viktigaste är att normalisera, inte att problematisera: ”Jag vill inte problematisera saker som inte är ett problem”. Anette och Katarina tycker att normer är viktiga att synliggöra i barnböcker och de har skrivit böcker om bland annat funktionshinder, homosexualitet och utanförskap. I *Vem kan älska Ella* får vi ta del av utanförskap när vi får följa med hittebarnet Ella som tas om hand om en hemlös kvinna. Anette lyfter speciellt upp en bok som heter *Prinsessan Kristalla*. Där är fokus på att Kristalla måste övertala sina föräldrar att få gifta sig med en kvinna av folket istället för av kunglig börd, och inte att hon vill gifta sig med en kvinna istället för en man.

Vombat förlag

Vombat är ett normkritiskt bokförlag. Alle förklarar att genom det queerfeministiska perspektivet kan de synliggöra andra familjekonstellationer än den heterosexuella. RFSL skriver att vara queer innebär att ”identifiera sig utanför normen, gällande könsidentitet, sexualitet och/eller livsstil. För många handlar det lika mycket om ett förhållningssätt till livet och världen som om hur man faktiskt lever, där man förkastar förutbestämda regler och roller, i kärlek, sex och relationer” (RFSL 2008:17). I Vombats böcker ska det finnas många hbt-familjer, familjekonstellationer som vanligtvis inte syns, men som många Alle känner lever i. Hon riktar stor kritik mot kärnfamiljsnormen:

Barn blir ju inte till i heterosexuella kärnrelationer längre, jag fattar inte varför man ska fortsätta producera den bilden, vem som mår bra av det egentligen? Jag läste en undersökning, jag tror att det var att hälften av alla barnen bodde med en förälder eller varannan vecka, och då har ju kärnfamiljsnormen spelat ut sin roll och jag förstår inte varför man ska fortsätta producera den i bok efter bok efter bok. Jag tycker att det är konstigt.

Genom att samtidigt ha ett intersektionellt perspektiv tycker Alle att de kan spegla klass- och etnicitetsperspektivet och samtidigt rikta kritik mot heteronormen. Många böcker handlar om medelklassens barn boende i villa eller i en hipp lägenhet i stan och även om boken utspelas någon annanstans finns där ändå en medelklassig trygghet, menar Alle. Många barn idag lever inte i denna trygghet eller i ett välvårdat hem, därför är det viktigt att presentera alternativ. Men Vombat ger inte ut vilken normbrytande bok som helst. Alle förklarar:

Det är vissa saker som inte passar hos oss, till exempel tar vi inte manus där någon förklarar att det är okej att ha hbt-föräldrar. Vi tar inte ett sånt manus, det är inte det viktiga för oss för, hos oss ska det bara ingå, det är inte det historien handlar om.

Istället för att i texten förklara att någon är homosexuell, funktionshindrad eller med annan etnicitet än svensk använder sig Vombat av ett rikt bildspråk, berättade Alle. Som exempel lyfte hon fram Tyranno (Murray Brodin & Johansson):

Den [Tyranno] handlar om Sara som har vad man kan säga ett asiatiskt utseende. Man ser henne tillsammans med sin rödhåriga pappa så man kan tänka antingen så är hon adopterad eller så är hennes mamma mer lik hennes utseende. Man vet inte heller om mamman bara är på jobbet eller om hon bara bor med sin pappa.

Som vi nämnt tidigare skriver Kåreland och Lindh-Munther (2005) att bilderna kan vara lika betydelsebärande som texten och de kan berätta saker som inte texten förklarar. Fanny på Reggioförskolan framhöll att "[b]arnen läser bilderna, vi vuxna läser texten".

Tema 2. Om tillgänglighet – hur gör förlagen för att nå ut till skolor och förskolor?

Olika förlag

Karin säger att Olika förlag har en hemsida där pedagoger kan köpa böcker samt ladda ner gratis handledning till böcker och på så sätt enklare hitta sätt för hur de kan arbeta normkritiskt. Olika förlag har även ett samarbete med Reggioförskolan utanför Göteborg som korrekturläser deras böcker och lämnar synpunkter innan Olika publicera böckerna. Karin säger att det har fungerat bra och att det är viktigt att få in synpunkter från alla håll och kanter, och speciellt från pedagoger eftersom det är de som ska arbeta med böckerna ute i verksamheterna. De gör utskick om sina böcker till rektorer på olika förskolor och skolor men då handlar det mycket om att utskicken ska hamna i rätt händer och att det finns ett intresse för deras litteratur från rektorernas sida. Biblioteken är stora kunder hos Olika förlag och köper in mycket av deras litteratur. Anledningen till att det fortfarande inte är så stor andel förskolor och skolor som köper in Olikas böcker tror Karin beror på att många pedagoger inte är så aktiva på Internet och att de inte har kunskap om hur de ska hitta normbrytande barnlitteratur.

Rabén & Sjögren

Helena säger att de inte har några avtal med förskolor eller skolor när det gäller att ge ut sin barnlitteratur. Hon säger dock att de snart kommer att starta upp en hemsida på Rabén och Sjögren som ska fungera som ett forum för pedagoger och författare. På hemsidan ska de kunna samla in material och byta tankar och erfarenheter kring hur de kan arbeta med genus i förskolan/skolan. Helena säger att all personal på bokförlaget även har fått fortutbildning kring genus.

Sagolikt förlag

Anette och Katarina driver ensamma Sagolikt förlag vilket innebär att de både skriver böckerna och sköter företaget. De har en hemsida där de säljer sina böcker och har även olika bokpaket, däribland ett genuspaket, som inriktar sig speciellt till förskolor och skolor. Anette och Katarina åker ut till förskolor och skolor runt om i landet och läser sina böcker, då i storboksformat. Bokning av deras besök sker på hemsidan. När de startade upp Sagolikt bokförlag var det tufft den första tiden men nu har marknaden för normbrytande ökat markant. Anette säger att böckerna *Kalle som lucia* och *Kalle i klänning* går väldigt bra och det tror hon beror på att genuspedagogiken har etablerat sig inom förskolorna. Katarina berättar att biblioteken är deras största kunder men även att förskolor börjat köpa in deras böcker. Anette avslutar med att säga att hon håller på att skriva en handledning för hur pedagoger kan arbeta med Sagolikts böcker i förskola och skola.

Vombat förlag

Vombat är ett litet förlag, men som är på väg att expandera. Alle ansåg att de är dåliga på att marknadsföra sig själva, men hoppas på att snart kunna anställa någon som kan arbeta med marknadsföringen. Dock har de fått stor genomslagskraft på den lilla marknadsföring de gjort, upplevde Alle och de har bra spridning över landet bland privatpersonerna, som utgör en stor del av försäljningen. Jämte privatpersonerna är biblioteken de viktigaste kunderna:

Jag vet ju att biblioteken älskar vår kroppenbok *Vad händer och fötter i kroppen?* (Severin) Och om biblioteken älskar den, då tänker jag att om de köper in så många är det för att många vill låna den. Och sen Maskerad och Familjeboken är också populära.

De har ingen direkt marknadsföring mot skolor och förskolor men Alle berättade att de ändå får ganska många mail från pedagoger som vill köpa deras böcker eftersom pedagogerna tycker deras verksamhet är förlegad och stagnerad. Hon vet om att både Sagolikt och Olika är bättre riktade mot utbildningsväsendet, att de besöker skolor och har olika bokpaket.

Vombat har nyligen kommit med på Akademibokhandelns centrala insälj, vilket gör att deras böcker kommer att finnas i alla Akademibokhandlar som styrs centralt.

Konklusion

Vår första frågeställning handlade om hur pedagoger och bokförläggare förhöll sig till normbrytande barnlitteratur. Samtliga pedagoger förutom de på Lekförskolan utgick från sig själva när de definierade vad normbrytande barnlitteratur kan vara. På Lekförskolan utgick de istället från vad som kunde vara normbrytande för barngruppen. En viktigt normkritisk strategi är enligt Kumashiro just att synliggöra för sig själv vilka normer som är del av en. Bokförläggarna på de mindre bokförlagen lyfte alla upp kategorier så som genus, homosexualitet och funktionshinder och som de tyckte var viktiga att behandla i barnboken. Ovan nämnda kategorier utgör några av de normer som diskrimineringslagen grundas på och att inte synliggöra och ifrågasätta dessa normer i skolans värld kan vara brottsligt eftersom personer då riskerar att känna sig exkluderade. De första kategorier som Helena på Rabén & Sjögren kom att tänka på när vi frågade hur hon skulle definiera normbrytande barnlitteratur var alkoholism, incest, misshandel, död och utsatthet. Hennes definition skiljer sig från övriga förlag och vi upplever att hon såg normbrytande böcker som bärare av problem och inte som möjligheter för att lyfta upp mångfaldsperspektivet.

Även pedagogerna uttryckte somliga kategorier som mer problematiska att behandla än andra och upplevde en oro över hur vårdnadshavare skulle reagera om de på förskolan läste viss normbrytande barnlitteratur. Ämnen pedagogerna ansåg var mer känsliga att ta upp var exempelvis alkoholism och hemlöshet som kan vara komplext att behandla i relation till vårdnadshavarnas klasstillhörighet. Böcker som har ett genusperspektiv menade dock alla pedagoger att vårdnadshavarna uppmuntrade, främst när det gällde böcker som låter flickor ta plats.

Det intersektionella perspektivet kommer främst fram i de normbrytande barnböckernas bilder och alla bokförlag framhöll vikten av att illustrationerna ska visa något annat än det normativa. Bokens mångfaldsbudskap ska vara tillgängligt för barnen även om de inte har en vuxen som läser med dem. Även pedagogerna på Genusförskolan och Reggioförskolan tyckte det var bra att bilderna var betydelsebärande. Särskilt på Genusförskolan var bilderna av stor vikt eftersom de fungerar som ett hjälpmedel i deras arbete med att bryta könsroller.

Den andra frågeställningen vi utgick från tog upp i vilken utsträckning pedagogerna arbetade med normbrytande barnlitteratur och hur de gick tillväga när de gjorde det. Alla pedagoger vi intervjuade ansåg att det var mycket viktigt att ha kännedom om innehållet i den bok de skulle läsa, för att kunna vara förberedda på barnens eventuella frågor. Pedagogerna var också överens om att det normbrytande i boken inte skulle lyftas upp om inte barnen valde att göra det. Pedagogerna säger alla att det viktiga är att normalisera innehållet, inte att problematisera, något som även bokförlagen förespråkar. Alle på Vombat berättade till exempel att de inte ger ut böcker där budskapet är att det är ”okej att vara gay”, utan homosexualitet är något som bara ska ingå.

Två av de pedagogiska verksamheterna vi intervjuade, Litteraturskolan och Lekförskolan, läste inte kontinuerligt normbrytande barnlitteratur och de hade inte kännedom om så många titlar på normbrytande böcker. Anita på Litteraturskolan läste inte medvetet normbrytande barnböcker men hade tillvägagångssättet att välja bort den litteratur hon ansåg hade för traditionella könsroller. Hon eftersökte kunskap kring att arbeta normbrytande. I Skolverkets rapport konstaterades att utbildning i normkritisk pedagogik är nödvändigt för att pedagoger ska kunna få en medvetenhet kring bakomliggande normer, samt vilka normer som går att påverka. Lekförskolan använde sig av kompensande strategier, som att byta kön på karaktärer i böcker och sånger som sågs som alltför stereotypa. De hade även en välplanerad inomhusmiljö där genusperspektivet tydligt speglades i leken och vid sina krokare hade alla barn likadana rosa lådor. Reggioförskolan och Genusförskolan hade tillgång till Olikas böcker, vilket resulterade i att de lästes lika ofta som traditionella barnböcker. Genusförskolan arbetade, förutom med böckerna, även med andra normbrytande material, som till exempel etniska dockor, dockor med funktionshinder och mångfaldsmatta. Björkman och Kumashiro anser båda att det är viktigt med ett normkritiskt fokus när material till undervisningen ska väljas. Reggioförskolan granskade sina böcker med kritisk blick men vid intervjutillfället framkom inga andra normbrytande material än böcker, vad vi kunde se.

Vår tredje frågeställning handlade om hur bokförlag skapar tillgänglighet för deras normbrytande barnlitteratur. Samtliga bokförlag använder sig av sina hemsidor på Internet för att nå ut med sin litteratur eftersom det är billigt och gör att de kan nå ut till den breda massan. Biblioteken är stora kunder för de bokförlag vi intervjuat och bibliotek har i stort sett alla förskolor och skolor tillgång till, vilket gör att böckerna finns tillgängliga gratis över hela landet. Vombat är enligt Alle dåliga på att marknadsföra sig till förskolor och skolor men hoppades att de snart kunde anställa någon att ansvara för marknadsföringen. Rabén & Sjögren är ett av de största bokförlagen i Sverige vilket skapar helt andra ekonomiska förutsättningar än vad de mindre förlagen har när det gäller marknadsföring. Förlaget har som mål att starta upp ett forum där pedagoger och författare kan mötas i frågor som berör genus i barnböcker.

Sagolikt arbetar aktivt med att göra utskick till landets skolor där de presenterar sina böcker. De har olika bokpaket till rabatterat pris, däribland ett genuspaket som vänder sig till förskolor och skolor. Ett annat sätt för förlaget att nå ut är att de erbjuder högläsning ur sina böcker ute i verksamheterna, mot en liten ersättning. I nuläget har de ingen handledning till sina böcker, men det är på väg. Olika förlag erbjuder många handledningar till sina böcker som pedagoger gratis kan ladda ner från hemsidan. Även med deras olika bokpaket följer ett handledningsmaterial. Frågorna utgår från böckerna och lockar barnen att komma med egna tankar kring ämnen som ibland kan vara svåra för pedagoger att lyfta upp. Genom att prenumerera på Olikas böcker kan de köpas till rabatterat pris, vilket kan vara bra vid inköp till förskolan. Olika erbjuder föreläsningar till föräldrar och pedagoger om hur böcker kan

läsas genusmedvetet. De gör, precis som Sagolikt, utskick där deras böcker presenteras till rektorer på skolor och förskolor. Olika samarbete med Reggioförskolan tror vi kan ge ringar på vattnet och deras böcker kan med pedagogernas hjälp spridas i Göteborgsregionen.

Slutdiskussion

Vårt syfte med denna uppsats har varit att undersöka möjligheter för hur en normkritisk pedagogik på förskolor med olika profiler skulle kunna etableras, samt hur den normbrytande barnboken kan användas som ett verktyg för detta. Vi urskiljer några centrala delar i det normkritiska perspektivet som vi anser pedagoger bör utgå från i sitt pedagogiska arbete, och som kan skapa möjligheter för att den normkritiska pedagogiken ska kunna etableras på förskolor.

Förutsättningar för ett normkritiskt arbetssätt

Kumashiros andra strategi behandlar en inkluderande pedagogik som innebär att pedagogen ska inkludera det som uppfattas som avvikande på ett normaliserande sätt. Det är viktigt att det som ska inkluderas i normen inte stereotypifieras. Vi anser att Reggioförskolan och Genusförskolan uppfyller denna strategi eftersom de läser normbrytande barnböcker i stor utsträckning och därmed gör det normbrytande normaliserat. De har en medvetenhet kring att de inte problematiserar böckernas innehåll eftersom de inte vill att barnen ska uppfatta det normavvikande som konstigt. Om däremot barnen ställer frågor kring bokens innehåll välkomnas det eftersom pedagogerna anser att samtal ska utgå från barnens intressen. Litteraturskolan och Lekförskolan har inte samma förutsättningar eftersom deras normbrytande bokutbud är begränsat. Det sätt som pedagogerna på Lekförskolan använde sig av kompenserande strategier, exempelvis genom att vända på könsroller i traditionella böcker och sånger, visar på att de är på väg mot en inkluderande pedagogik. För att deras arbete ska kunna fördjupas behöver de få kunskap om var normbrytande barnlitteratur går att finna.

Normaliserande inkludering är även något bokförlagen idag förespråkar, till skillnad från 1999 då första barnboken i Sverige publicerades där huvudpersonens föräldrar var homosexuella. Då handlade det om att synliggöra den homosexuella relationen och om hur en regnbågsfamilj kan se ut. 2006 gav Rabén & Sjögren ut *Lill-Zlatan och morbror Raring* (Lindenbaum). I boken sägs det aldrig rakt ut att morbror raring och hans ”vän” är homosexuella, det är upp till läsaren att göra denna tolkning själv. Dock spelar författaren på den stereotypa bilden av en bög, vännen arbetar som frisör och har håll i örat. Genom att granska boken utifrån Kumashiros andra strategi är den således en dålig utgångspunkt för att inkludera homosexualitet i och med att den stereotypifierar. De förläggare vi intervjuat satsar numera på att ge ut böcker där homosexualiteten inte går att förbise, feltolka eller stereotypifiera. Det viktiga är att litteraturen är tydlig i sitt budskap om att det normbrytande är normalt.

Den tredje och fjärde strategin som Kumashiro tar upp handlar bland annat om att pedagogen måste se till sig själv och uppmärksamma de normer som styr en. Bland våra informanter ansåg alla utom de på Lekförskolan att ett normkritiskt arbete måste börja hos en själv. Genusförskolan hade kommit längst i detta arbete eftersom de observerat varandra i arbetslaget och synliggjort för sig själva hur de bemöter barnen. På Reggioförskolan hjälptes de åt genom att i litteraturgruppen prata om de normer som kan vara svåra att synliggöra för barnen. Anita på Litteraturskolan hade inte tidigare tänkt på vilka normer som förmedlas genom de böcker hon läste, men när hon började fundera utgick hon från sig själv och vilka

normer hon var en del av. Anita ifrågasatte de böcker hon hittills läst i barngruppen och insåg att hon var i behov av en utveckling där hennes kunskaper om normbrytande litteratur behövde uppdateras. Genom Anitas tankegångar kan vi se en början på den kris Kumashiro menar att vi måste genomgå för att nå en förändring i vårt sätt att vara och tänka, vilket kan leda till ett normkritiskt förhållningssätt. I och med detta har Anita goda chanser för ett framtida normkritiskt arbete, till skillnad från Lekförskolan, där de inte såg till sig själva utan till det som var normbrytande för barnen.

Inom den möjlighetsarena som Björkman förespråkar tillåts alla att *vara* på lika villkor och ingen blir bemött med förutfattade meningar. Pedagogerna på Genusförskolan och Reggioförskolan var medvetna om vikten av att bemöta flickor och pojkar likvärdigt, utan att lägga värderingar i exempelvis barnets klädval. Lekförskolans inomhusmiljö skapar möjligheter för alla barns lekande. De har integrerat ett piratskepp med en dockvrå för att barnen inte ska behöva välja vart de ska leka. De har gjort rosa till den könsneutrala färgen vilken genomsyrar hela verksamheten. Pedagogerna innesluter homosexualitet i deras möjlighetsarena när de i sångleken ”En bonde i vår by” låter det finnas både manliga och kvinnliga bönder som kan gifta sig med vem som helst. Eftersom de har begränsad tillgång på normbrytande litteratur i dagsläget anser vi att den normkritiska pedagogiken istället skulle kunna etableras genom andra pedagogiska verktyg, så som sånger och rollekar, som redan utgör naturliga delar inom deras möjlighetsarena.

Genusförskolan skapade en möjlighetsarena för barns sätt att uttrycka genus genom den valstund de hade dagligen, där barnen tvingades testa på aktiviteter som de vanligtvis inte utförde samt fick leka i olika gruppkonstellationer. Syftet med valstunden var att bryta traditionellt könskodade aktiviteter samt få barnen att leka över könsgränserna. Genusförskolans möjlighetsarena växte även i form av att de köpte in etniska dockor, mångfaldsmattan och dockor med olika funktionshinder. Här skapades möjligheter för fler barn att kunna identifiera sig och känna sig synliggjorda på många plan, både inom genus, etnicitet och funktionsförmåga breddas normerna.

Av de förskolor vi intervjuat finner vi att det främst är på Genusförskolan det intersektionella perspektivet kan få fäste. Som vi nämnde ovan är deras möjlighetsarena bredast och synliggör flest sätt att vara på. Disa var medveten om att homosexualitet inte speglades i deras barnböcker i den utsträckning det borde och därför eftersökte de böcker kring det. Disa diskuterade även klassperspektivet men såg det som ansträngt att prata om uteliggare i ett område där samtliga familjer är välbärgade kärnfamiljer. Även om Genusförskolans normkritiska arbetssätt enligt oss är mest utvecklat av de förskolor vi intervjuat anser vi att de tar ett steg tillbaka när de låter föräldrarnas förmodade åsikter kring klassfrågor styra. I ett normkritiskt arbete är det viktigt att även synliggöra de normer och erfarenhetsvärldar som ligger långt ifrån barnet.

I rapporterna från Skolverket och från Rädda Barnen och Rädda Barnens Ungdomsförbund förespråkas en normkritisk pedagogik på landets förskolor och skolor eftersom diskriminering kan förebyggas och undvikas först när personal och elever blir medvetna om de underliggande normer som styr och begränsar vårt handlingsutrymme. När Reggioförskolan och Genusförskolan väljer att köpa in böcker där många olika sätt att vara och leva på finns representerat anser vi att de arbetar normkritiskt. Dessa böcker är en del av barnens vardag och bilderna visar för barnen vilken stor möjlighetsarena samhället kan bli, bara de begränsande och diskriminerande normerna synliggörs och ifrågasätts. Att dessa förskolor har delgivits direktiv ovanifrån, samt att de har rektorer som brinner för jämställdhet tror vi spelar

stor roll i det arbete de hittills gjort, samt är avgörande för en kommande utveckling. Stöd från skolledning menar vi ger ekonomiska förutsättningar för pedagogerna att fortbilda sig och köpa in material. Genusförskolan har dessutom har fått hjälp av en genusvetare att ta fram ett normkritiskt material. Vi ser stora fördelar med att ta hjälp av någon med den här typen av spetskunskap eftersom det kan vara svårt att veta var materialet går att finna och därför borde alla förskolor ges denna möjlighet, speciellt när ett normkritiskt arbetssätt ska inledas.

Profilernas betydelse

Vi valde förskolor med olika profiler eftersom vi anser att ett normkritiskt arbetssätt ska kunna etableras oavsett vilken profil en verksamhet har. Dock märkte vi att ett normkritiskt arbetssätt kan underlättas om personalen redan börjat ifrågasätta vissa normer, exempelvis kring skapandes av genus. Den förskola vi anser har bäst förutsättningar för ett normkritiskt förhållningssätt är Genusförskolan. De är vana att bli observerade av varandra och är därmed beredda på att kritiskt granska sig själva för att se vilka misstag de gör i deras bemötande med barnen. Reggioförskolan förmedlade ett mångfaldsperspektiv till barnen i och med att de läste många normbrytande böcker. Genom litteraturgruppen har de haft möjligheten att skapa ett gemensamt förhållningssätt kring den litteratur de läser, samt kring hur de bemöter barnen och deras frågor. Vad vi såg av förskolan var dock att det normkritiska arbetet stannade vid litteraturen, och vi fick ingen uppfattning om hur arbetet kunde integreras med deras Reggio Emiliaprofil. På Litteraturskolan konkurrerade litteraturprofilen med skolans miljöarbete eftersom de även har Grön Flagg. Vi förutsatte att en litteraturprofil innebar kännedom om nytkomna, mer normbrytande böcker, något som visade sig felaktigt. Lekförskolan hade ingen profil men inriktade sig på barnens lek och var tämligen genusmedvetna. Att de dock inte hade någon genusprofil eller förmodad tillgång till genuspedagog kan ha bidragit till att de saknade vanan att reflektera normkritiskt över sitt eget arbete och därmed vilka normer som de överför på barnen. Istället fokuserade de på vad som kunde vara normbrytande i barngruppen. Normkritisk pedagogik förutsätter dock, som vi ovan nämnt, en medvetenhet hos varje enskild pedagog om vilka normer de är en del av.

Bokförlagen och förskolorna

Samarbetet mellan Reggioförskolan och Olika förlag har skapat förutsättningar för ett normbrytande arbete som sträcker sig utanför förskolans profil. Alla förskolor kan inte ha denna typ av samarbete eftersom normbrytande bokförlag är relativt få och små, och antalet förskolor är mycket stort. Därför krävs istället att pedagoger får tillgång till normbrytande böcker på annat sätt, där ett första steg bygger på att de får kunskap om hur de hittar litteraturen. Detta kan ske på olika sätt, exempelvis genom en välinformerad bibliotekarie, men ofta krävs det att någon/något sätter bollen i rullning för att pedagogernas ögon ska öppnas.

Vi anser att de bokförlag vi intervjuat är aktiva när det gäller att nå ut med sina böcker till skolor och förskolor men vi ser tydligt att Olika förlag, genom att arbeta på många, varierande sätt bäst når ut. De pedagoger som köpt in Olikas böcker ansåg att handledningarna var till stor hjälp när de skulle arbeta med böckerna i barngruppen. Om Sagolikt och Vombat får möjlighet att expandera och därmed kan satsa på fler sätt att marknadsföra sig och göra böckerna attraktiva genom handledningsmaterial, tror vi att de kan få samma genomslag som Olika. Bokförläggarna på de mindre förlagen tyckte att marknaden för normbrytande barnlitteratur är i en expansionsfas och i takt med att samhällets värderingar ändras blir litteraturen alltmer accepterad och efterfrågad. Alle på Vombat rasade mot kärnfamiljsnormen

och tyckte att den spelat ut sin roll eftersom få familjer idag är uppbyggda på det sättet. Hon ser ett behov av att ge ut böcker där en bredare bild av begreppet familj presenteras.

Vad händer nu?

Som vi tidigare skrivit framkommer det i Skolverkets rapport att ett normkritiskt förhållningssätt borde finnas med i lärarutbildningens examensmål, samt att personal ute på skolor och förskolor ska ges fortbildning i normkritisk pedagogik. Med anledning av resultaten i Skolverkets rapport har Regionalt Utvecklingscentrum vid Göteborgs Universitet fått i uppdrag av Skolverket att hålla en seminarierie om diskriminering och vikten av ett normkritiskt perspektiv i skolan. Den äger rum vårterminen 2011 och riktar sig till skolledare och verksam personal inom skola och förskola. Liknande seminarierier har genomförts på högskolan i Halmstad och på Mittuniversitetet under våren 2010. Lärarutbildningsnämnden för lärarutbildningen vid Gävle högskola har givit förslag på att det allmänna utbildningsområdet ska innehålla kurser i värdegrundsfrågor, där ett normkritiskt och intersektionellt perspektiv skall vara rådande. Vår förhoppning är att fler lärarutbildningsnämner runt om i landet tar tillfället i akt och följer Gävles exempel, särskilt nu när lärarutbildningarna får så mycket kritik och på vissa håll stängts ner.

Vidare forskning kring normkritiska förhållningssätt ser vi fram emot, och vår förhoppning är att vårt bidrag kan leda till att framtida forskning riktas mot yngre åldrar i större utsträckning än vad som görs idag. I rapporten från Rädda Barnen och Rädda Barnens Ungdomsförbund framhålls vikten av att påbörja det normkritiska arbetet redan när barnen är små för att förebygga att de senare i livet hamnar i en identitetskris som kan innebära självmordstankar. Genom att läsa normbrytande barnböcker för barn skapas möjligheter för dem att växa upp med ett förhållningssätt där alla människor är lika värda.

Arbetet med denna uppsats har för oss inneburit en omvälvande resa. Den normkritiska pedagogiken handlar om att ständigt granska oss själva och de misstag vi gör bidrar till en större medvetenhet kring normernas makt över människor. När vi nu kommer ut som verkamma pedagoger i förskola och skola är vår förhoppning att de processer som inletts hos oss inte stannar av, utan att vi hela tiden fortsätter att kämpa för att synliggöra och ifrågasätta de normer som utövar makt över oss människor.

Referenser

- Andersson, Anna (2010) *Normkritisk pedagogik- en väg till en skola för alla?* Göteborgs Universitet: Examensarbete 15hp.
- Ambjörnsson, Fanny (2006) *Vad är queer*. Stockholm: Bokförlaget Natur och Kultur.
- Asplund-Carlsson, Maj (2006). När Malins mamma gifte sig med Lisa, Om regnbågsfamiljen i bilderboken. I Andersson, Patrik J. (red). *Dom - och vi: populärvetenskapliga föreläsningar hållna under Humanistdagarna den 28-29 oktober 2006* Göteborg: Humanistiska fakultetsnämnden, Göteborgs universitet.
- Björkman, Lotta (2010). En skola i frihet – med ”misstagens” hjälp. I Bromseth, Janne och Darj, Frida (red). *Normkritisk pedagogik*. Uppsala: Centrum för genusvetenskap.
- Bromseth, Janne (2010). Förändringsstrategier och problemförståelser: från utbildning om den Andra till queer pedagogik. I Bromseth, Janne och Darj, Frida (red). *Normkritisk pedagogik*. Uppsala: Centrum för genusvetenskap.
- Diskrimineringslagen (2008: 567). Tillgänglig på Internet: <http://www.regeringen.se/content/1/c6/11/19/86/4a2b4634.pdf>. Datum: 2010-12-29
- Esposito, J. (2009). We're Here, We're Queer, but We're Just like Heterosexuals: A Cultural Studies Analysis of Lesbian Themed Children's Books. *Educational Foundations*, 23(3-4), 61-78. Hämtad från: ERIC database. Datum: 2010-11-12.
- FN:s Barnkonvention om barns rättigheter (1989). Tillgänglig på Internet: <http://www.unicef.se/barnkonventionen/barnkonventionen-i-olika-versioner> Datum: 2011-01-03
- Gilje, Nils och Grimen, Harald (2007). *Samhällsvetenskapens förutsättningar*. Göteborg: Daidalos
- Haptén, Annika; Holtne, Nina; Johansson, Grete och Pineda, Pilar (2009). *Och så levde de lyckliga i alla sina dagar... Om utrymmet för ett heteronormkritiskt arbetssätt i förskolan*. Göteborgs Universitet: 7,5 hp. [opubl.]
- Helsing, Lennart (1999) *Tankar om barnlitteraturen*. Ny utg. Stockholm: Rabén & Sjögren
- Kvale, Steinar (1997) *Den kvalitativa forskningsintervjun* Lund: Studentlitteratur
- Kåreland Lena (red.) och Lindh-Munther Agnetha. (2005) Kapitel: 2-4. *Om läsning och könsmonster i förskolan. Förskolan som litterär miljö. (S)könlitteraturen i förskolan*. I *Modig och stark – eller ligga lågt*. Stockholm: Natur och kultur
- Liljeström Rita. (1962) *Det ska börjas i tid*. Herta nr 1, s.8-11.
- Lindö, Rigmor (2005) *Den meningsfulla språkväven*. Lund: Studentlitteratur
- Nationalencyklopedin (2011-01-18) *Intersektionalitet*. Tillgänglig på Internet: <http://www.ne.se/intersektionalitet>

Nilsson, Jan. (2007) *Tematisk undervisning*. Malmö: Studentlitteratur

Nordenmark, Love och Rosén, Maria (2008) *Lika värde, lika villkor?* Stockholm: Liber

Riksförbundet för sexuellt likaberättigade. *HBT-historia*. Tillgängligt på Internet:

<http://www.rfsl.se/?p=413> Datum: 2010-12-13

Riksförbundet för sexuellt likaberättigade (2008). *Höra hemma*. [3. uppl.] Stockholm: Riksförbundet för sexuellt likaberättigade (RFSL)

Rosén, Maria (2010). Likabehandlingslagstiftning och normkritisk potential – möjligheter och begränsningar. I Bromseth, Janne och Darj, Frida (red). *Normkritisk pedagogik*. Uppsala: Centrum för genusvetenskap

Skolverket (1998). *Läroplan för förskolan*. Stockholm: Skolverket. Tillgänglig på Internet:

<http://www.skolverket.se/sb/d/468#paragraphAnchor0>

Skolverket (2000) *Kursplan för svenska. Grundskolan*. Tillgänglig på Internet:

<http://www.skolverket.se/sb/d/2386/a/16138/func/kursplan/id/3890/titleId/SV1010%20-%20Svenska>

Skolverket (2009). *Allmänna råd och kommentarer för att främja likabehandling och förebygga diskriminering, trakasserier och kränkande behandling*. Stockholm: Skolverket. Tillgänglig på Internet: <http://www.skolverket.se/publikationer?id=1646>

Skolverket (2009). *Diskriminerad, trakasserad, kränkt?: barns, elevers och studerandes uppfattningar om diskriminering och trakasserier*. Stockholm: Skolverket. Tillgänglig på Internet: <http://www.skolverket.se/publikationer?id=2164>

Skolverket (2009). *Barn- och elevskyddslagen i praktiken. Förskolors, skolans och vuxenutbildningars tillämpning av lagen*. Stockholm: Skolverket. Tillgänglig på Internet: <http://www.skolverket.se/publikationer?id=2165>

Sjögren, Hanna & Jonstoj, Jenny. (2009). "Varför måste man inte komma ut som hetero?" - normer kring sexualitet och kön hos barn och unga. Stockholm: Rädda Barnens Ungdomsförbund och Rädda Barnen.

Stukát, Staffan (2005) *Att skriva examensarbete inom utbildningsvetenskap*. Lund: Studentlitteratur

Sörensdotter, Renita (2010). En störande, utmanade och obekvämd pedagogik. Om queerteoriernas relevans för en normbrytande undervisning. I Bromseth, Janne och Darj, Frida (red). *Normkritisk pedagogik*. Uppsala: Centrum för genusvetenskap

Vetenskapsrådet. *Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning* Hämtad från: <http://www.codex.vr.se/texts/HSFR.pdf> Datum: 2011-01-03

Skönlitteratur

- Ahlbom, Jens (1986). *Jonatan på Måsberget*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Bergström, Gunilla (2007) *Stora boken om Bill & Bolla: -han så klok och hon en stolla*. [Ny utg.] Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Edelfeldt, Inger (1994). *Duktig pojke!* Stockholm: PAN/Norstedt.
- Hellsing, Lennart & Ströyer, Poul (1965). *Sjörövarbok*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Lidbeck, Petter (2004). *En dag i prinsessan Victorias liv*. Stockholm: Bonnier Carlsen.
- Lindenbaum, Pija (1990). *Else-Marie och småpapporna*. Stockholm: Bonniers juniorförlag.
- Lindenbaum, Pija (2006). *Lill-Zlatan och morbror Raring*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Lundborg, Annette & Trollerup-Grkovic, Mimmi (1999). *Malins mamma gifter sig med Lisa*. Förlag: Eriksson & Lindgren.
- Martin, Bengt (1977). *Pojkar ska inte gråta*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Newman, Lesle'a (2000). *Heather has two mommies / 10th anniversary edition*. Los Angeles: Alyson Wonderland.
- Reuterswärd, Maud (1975) *Livet rymmer allt, Elisabet*. Stockholm: Bonnier.
- Rey, Margret (1949). *Pricken*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Ruegenberg, Lukas & Fährmann, Willi (1991). *Karl-Otto*. Lund: Orbis pictus.
- Sjöström, Bodil & Öhrn, Åsa (1999). *Trollen på Regnbågsbacken*. Stockholm: Atlas.
- Sundh, Kerstin (1993). *Trudde, det annorlunda trollet*. Solna: Riksförb. för utvecklingsstörda barn, ungdomar och vuxna (FUB).
- Torudd, Cecilia (2000). *Trollpappan*. Stockholm: Rabén & Sjögren
- Wallin, Marie-Louise (1975). *Tovan*. Stockholm: Författarförlaget.
- Wilke, Carina (2007). *Lia för en dag: så kan det vara att bli tjej för en dag ; Leo för en dag : så kan det vara att bli kille för en dag*. Täby: Lilla e.
- Willis, Jeanne (2000). *Detta är Susanna*. Bromma: Opal.
- Wolde, Gunilla (1973) *Totte och Malin klär ut sig*. Förlag: Natur & Kultur.

Bilaga 1

Böcker från Olika förlag

Mormor och Morfar - älgfångardagen och andra busigheter (Rihs & Niemi 2009) är en bok som handlar om mormor och morfar som inte låter sig hindras av ålder, kön eller andras åsikter.

Björnen som längtar hem (Blixt & Sjömillå 2010) är en bok som handlar om Björnen och Bofinken som söker bostad men det är svårare sagt än gjort, trots hjälp från mullvadens bostadsförmedling.

Allan och Mike på promenad (von Platen& Svensson 2009) handlar om Mike som leker att Allan är hans bebis och som pappa måste han ut och gå promenad med barnvagnen och köpa glass till sitt lilla barn.

Vad vill du bli när du blir stor?

Vad gillar du att göra?

Vilken är din favoritsak?

Samtliga tre böcker ovan är utgivna 2008 och skrivna av Pamela von Sabljar och illustrerade av Janette Bormmarker.

Böckerna ska inspirera barnet att utgå från sina egna intressen och inte låta de traditionella stereotypa bilderna om flickor och pojkar styra. Böckerna ska fungera som ett stöd för barnen att allt faktiskt är möjligt som till exempel att en pojke i framtiden kan arbeta som barnmorska.

Cirkus Bestivus (Palmaer & Gustavsson 2008) På Cirkus Bestivus finns fantastiska Frida som går på lina, Leo Lejontämjaren och Clownen Gonzai och många andra duktiga cirkusartister. Men en dag meddelar cirkusdirektören att han tyvärr måste stänga ner cirkusen...

Värsta prutten, Lolly! (Karsin & Svensson 2007) Lollys pappor tycker hon är så otroligt bra på att prutta med armhålan men det tycker inte hennes mamma och absolut inte på fest...

Pinsamt värre, Krille! (Karsin & Bektacevic 2009) Krille ska åka på semester men tycker att mammorna är så pinsamma när de fastnar i säkerhetskontrollen och det blir bara värre när de sedan skvätter ner hotellets gäster...

Jag vill ha Baklava! (Güettler & Halse, 2010) Jaget i berättelsen vill baka baklava men mammorna har inte tid att hjälpa till.

Böcker från Rabén & Sjögren

Stora boken om Bill och Bolla av Gunilla Bergström (2007) handlar om Bill och hans utvecklingsstörda lillasyster Bolla. Boken är en samlingsvolym av de två böcker Bergström skrev på 1960-talet.

Alla barns rätt – en bilderbok om barnkonventionen (Stalfelt, 2010) berättar för barn om deras rättigheter på ett lättfattligt och underhållande vis. Boken avslutas med tips på hur ett fortsatt arbete med barnkonventionen kan gå till.

Onda ögat (Engström & Willis, 2010) är en kapitelbok handlar om Ika och Ibsen som precis börjat första klass. Ibsen blir hotad av de farliga eleverna i år tre för att han går i rosa skor, Ibsens flummiga föräldrar vill nämligen ”rubba gängse normer”.

Alfons och soldatpappan (Bergström, 2006) handlar om Alfons och hans nya kompis Hamdi. Alfons fascineras av att Hamdis pappa har varit med i ett riktigt krig men soldatpappan vill inte prata om sina upplevelser utan berättar istället en historia om att inte ge upp.

Kenta och barbisarna (Lindenbaum, 2007) En dag vill inte Kenta spela fotboll med pojkarna utan leka med flickorna istället. Till en början vill inte flickorna veta av honom.

Om jag bara inte råkat klippa taxfrisyr (Angerborn, 2007), en bok där Tilda får uppleva helt andra bemötanden från folk när hon inte ser ut som en flicka.

Böcker från Sagolikt förlag

Samtliga böcker från Sagolikt förlag är skrivna av Anette Skåhlberg och Illustrerade av Katarina Dahlquist.

Kalle med klänning (2008) Kalle firar sommarlov hos sina kusiner som har så fina klänningar. Han får en klänning som är rosa av kusinerna som han vägrar ta av sig för den är så skön. Barnen retar Kalle i skolan tills den dagen han gör mål i fotboll och alla killarna vill ha klänning på sig. Fast deras föräldrar protesterar...

Kalle som lucia (2009) Kalle vill vara lucia och blir glad när barnen i förskoleklassen röstar fram honom till lucia. Men rektorn och lärarna säger att det är en tradition att en flicka ska vara lucia men det ska Kalle ändra på...

Jösta och Johan (2010) Jösta och Johan vill ha ett litet barn även fast de är av samma sort. De ger sig ut på savannen för att leta efter ett barn...

Junior börjar förskolan (2010) Junior ska börja förskolan men är nervös för att de andra barnen inte vill ha henne där, när de ser att hon är en krokodil...

Prinsessan Kristalla (2008) Prinsessan Kristalla blir förbjuden att inte längre leka med flickan Vilda som inte är av kunglig börd. Då slutar Kristalla prata och skratta. När hon växer upp och kungen vill att hon ska gifta sig med en prins som ska döda draken för att bevisa sin styrka, rymmer Kristalla till svärdsmidaren för att få ett svärd att försvara draken med. Till sin förvåning är det Vilda som är svärdsmidaren och Kristalla blir kär. Nu gäller det bara att övertala kungen om giftermålet...

Jag älskar dig så mitt hjärta brister (2009) Selma älskar Hugo. Hon älskar honom så att hennes hjärta brister. Hugo har en minisköldpadda, ett fantasiland och Downs syndrom.

Vem kan älska Ella? (2009) Uteliggaren Elvira hittar en dag ett barn på gatan som har en lapp där det står ”Vem kan älska Ella?” Det kan Elvira göra och tar hand om hittebarnet Ella tills en dag när hennes kropp inte orkar längre. När Ella är sex år dör Elvira och Ella måste hitta en ny familj som kan ta hand om henne.

Göm Enya (2011) är fortsättningen på *Vem kan älska Ella?* Vem är flickan som dyker upp i Ellas liv? Vad flyr hon ifrån?

Böcker från Vombat

Indra och retsticken (Ljungberg, 2010) är en bok om barndiabetes. Indra tycker ibland att hennes sjukdom retas med henne och hennes morfar hjälper henne med hur hon kan retas tillbaka, fast på ett bra sätt.

Världens mamma och en katt (Murray Brodin & Johansson, 2010). Barnets mamma är sjuk i cancer och orkar inte göra lika mycket som hon gjorde innan.

Tyranno (2008) och *Maskerad* (2009) av Kristina Murray Brodin och Bettina Johansson, handlar båda om barnen på förskolan Maskrosen. Böckerna visar med sina rika bildspråk en förskolegrupp i mångfaldens tecken där både barn från andra länder och barn med funktionsnedsättning kan känna igen sig.

Familjeboken (Summanen & Kåberg, 2008) berättar om begreppet familj, visar på variationen i familjebildningar och förklarar hur barn kan bli till.

Kim och skrutten (Berg, Frimodig & Ruta, 2009) handlar om Kims tankar kring att få ett syskon, frågorna är många och hon pratar med sina mammor och sin pappa om vad ett skrutt är, har Kim också varit ett skrutt en gång?

Punkpapporna (Wennberg & Femerstrand, 2010) handlar om en skolklass i en by där det flyttar in en flicka vars pappor är punkare. Oron blir stor, vad är egentligen en punkare? Vad äter de? Är det sant att de sover på dagen och är uppe på nätterna?

Bilaga 2

Intervjuguide för pedagoger

Bakgrund: pedagoger och förskola/skola.

Vad har du/ni gått för utbildning?

Vilket år examinerades ni?

Hur länge har ni arbetat här på denna skola/avdelning?

Vad har ni gjort innan?

Hur stor är barngruppen på avdelningen? Hur ser gruppammansättningen ut?
Upptagningsområde?

Antal pedagoger/barnskötare?

Vilken profil/inriktning arbetar ni utefter? Hur länge har det varit så? Varför? Bestämt av vem? Eventuell fortbildning?

Hur kommer er profil till uttryck i det dagliga arbetet?

Tema 1. Pedagogers litteraturläsning i allmänhet.

Hur väljer ni ut den litteratur ni ska läsa/som ska finnas på avdelningen? Olika faktorer som spelar in?

Får ni böcker av skolbiblioteket eller är det ni som pedagoger som väljer själva vilken litteratur ni ska läsa? Barnens val?

Vid vilka tillfällen under dagen/veckan läser ni böcker med barnen?

Tema 2. Pedagogers förhållande till normbrytande barnlitteratur

Vad menas med normbrytande barnlitteratur enligt er?

Kan ni ge exempel på barnlitteratur som är ni tycker är normbrytande?

Varför anser ni det?

Är det några av dessa böcker som ni läser för barnen? Varför?/Varför inte?

Om ni läser normbrytande litteratur: i vilken utsträckning sker detta?

Tema 3. Att arbeta med normbrytande litteratur.

Inför läsning av en normbrytande barnbok, hur förbereder ni er? / Hur tror ni att ni skulle förbereda er inför läsning av en normbrytande barnbok?

Hur går det konkreta arbetssättet till vid själva läsningen av en normbrytande barnbok? (Strategier och metoder) / Hur tror ni att ni skulle lägga upp läsningen av en normbrytande barnbok?

Exempelvis: Lyfts temat inom den specifika boken upp och synliggörs för barnen?
Fokus på det som barnen väljer att lyfta upp?
Medveten läsning där olika delar av boken lyfts upp och behandlas särskilt?

När ni läst normbrytande barnlitteratur, vilka reaktioner har ni fått från vårdnadshavare? / Hur tror ni att vårdnadshavare skulle reagera om ni valde att läsa normbrytande barnböcker?

Vad skulle ni vilja ge oss för råd och tips när det gäller att läsa normbrytande böcker för barn. När det gäller normbrytande arbetssätt i stort? (pedagogiska verktyg)

Intervjuguide för bokförläggare

Tema 1. Förläggarnas förhållande till normbrytande barnlitteratur

Hur definierar ni normbrytande barnlitteratur?

Vilka normer tycker ni ska synliggöras i barnboken? Varför?

Vilka normbrytande böcker anser ni är viktigast som ert förlag gett ut senaste åren? Som ni fått mest respons på, både positiv och negativ kritik?

Tema 2. Om tillgänglighet - hur gör bokförlagen för att nå ut?

Hur gör ni för att nå ut med er normbrytande litteratur till skolor och förskolor?

Hur upplever ni att marknaden ser ut idag för normbrytande barnlitteratur?

Har ni något förslag på hur pedagoger kan använda er normbrytande litteratur som ett verktyg i verksamheten för att synliggöra normer?